

XXVI. Reál- és Humántudományi Erdélyi Tudományos Diákköri Konferencia (ETDK)

**Magyar irodalom II.: Klasszikus magyar irodalom és 18–19. századi világirodalom
szekció**

Kolozsvár, 2023. május 18–21.

Az ifjúsági regény programszerű felívelése Szabóné Nogáll Janka életművében

Szerző:

Nagy Anita-Apollónia

Babeş–Bolyai Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar, Magyar-Angol szak, III. Év

Témavezető:

Dr. habil. T. Szabó Levente, habilitált egyetemi docens

Babeş–Bolyai Tudományegyetem, Magyar Irodalomtudományi Intézet

TARTALOMJEGYZÉK

BEVEZETŐ.....	3
I. A GYERMEK- ÉS A SERDÜLŐKOR MEZSGYÉJÉN. MILYEN A JÓ LÁNYGYEREK?	8
II. A LÁNYREGÉNYTŐL A FIATAL HÁZAS NŐKNEK ÍROTT ELBESZÉLÉSEKIG: ÚJ HANG, ÚJ VILÁGKÉP.....	23
II. 1. Megkeseredett asszonyélet, vérforraló parfümé, feltűnő fehér púder, rózsaszínű fűző és hajszűtő vas: Nogáll házasságtörténetei	29
II. 2. A Nogáll-féle lányregény és házastörténet mint a fiatal felnőtt lányoknak szóló új, differenciálódó szövegtípusok	35
IRODALOMJEGYZÉK	38

BEVEZETŐ

A napjainkban egyre inkább felívelő kutatási irányzatot képviselő ifjúsági irodalom kutatását egy ideje két perspektíva uralja magyar szakmai környezetben.¹ Egyrészt a fiatal nők számára gyakran nők által írott gyerek- és ifjúsági irodalmat a női irodalom felől igyekeztek megragadni. Másrészt, a gyermekirodalom felől közelítették meg, noha ebben az esetben a figyelem néha nem terjedt ki az életkorilag differenciált ifjúsági irodalmi művek újabb formáinak – például a lányregényeknek a – megjelenésére a 19-20. század fordulóján.

A kutatásokból az is egyértelműen kiviláglik, hogy a német, francia és angol minták hatására már korán elkezdődik a nemek és felekezetek szerinti differenciálódás a gyerekirodalmon belül, noha a gyerek- és ifjúsági irodalom elkülönüléséről még ekkor nyilvánvalóan nem beszélhetünk. A 18. században már találkozhatunk fiúknak és lányoknak, illetve katolikusoknak és protestánsoknak írt művekkel. Az életkorok szerinti különbségtétel tanulmányozására azonban mindeddig kevesebb figyelem irányult, holott a 19. század második felétől megannyi, kifejezetten fiatal, serdülő lánynak írt útmutatás születik.² A békés-gyulai származású, terjedelmes életművel rendelkező és kimagasló irodalmi tevékenységet folytató, noha mára már feledésbe merült, Szabóné Nogáll Janka életműve iskolapéldája az említett differenciálódásból létrejövő alműfaj, a serdülő lányok számára írt ifjúsági regények felívelésének, tudatos és programszerű művelésének s életművén át pontosan megragadható az ifjúsági irodalom századfordulós specializációja és a serdülő lányoknak szánt irodalom mint önálló ifjúsági irodalom megjelenése.

Kutatásom célja annak a megértése, hogy Nogáll Janka életművének reprezentatív darabjaiban miként jelentek meg az életkorok szerint elkülönült, kifejezetten fiatal lányoknak szánt írások. Ezen belül arra vagyok kíváncsi, hogy milyen mintákat ajánl a szerző a fiatal lányok számára, milyen az ideális tizenéves lányképe, mi hiányzik belőle, mi az útmutatás tétje,

¹ Felívelését mi sem bizonyítja jobban, mint az a tény, hogy az utóbbi években szép számban jelentek meg az említett területen végzett kutatások eredményei. Hogy csak néhányat említsek: *Medialitás és gyerekirodalom*, szerk. HERMANN Zoltán–LOVÁSZ Andrea–MÉSZÁROS Márton–PATAKI Viktor–VINCZE Ferenc, Bp., Károli Gáspár Református Egyetem, 2021.; *"...kézifékes fordulat is tud". Tanulmányok a legújabb magyar gyerekirodalomról*, szerk. HANSÁGI Ágnes–HERMANN Zoltán–MÉSZÁROS Márton–SZEKERES Nikoletta, Balatonfüred, Balatonfüred Városért Közalapítvány, 2018.; *Mesebeszéd. A gyerek- és ifjúsági irodalom kézikönyve*, szerk. HANSÁGI Ágnes–HERMANN Zoltán–MÉSZÁROS Márton–SZEKERES Nikoletta, Bp., Fiatal Írók Szövetsége, 2017.

² A teljesség igénye nélkül néhány művel illusztrálnám kijelentésem: ALTAY Margit, *Béke a szívekben*, Bp., Pallas, 1926.; BENEDEK Elek, *Zsuzsika könyve*, Bp., Athenaeum, 1910.; FAYLNÉ HENTALLER Mária, *Árva Margit*, Bp., Magyar Könyvkiadó Társaság, 1905.; GÖMBÖSNÉ GALAMB Margit, *Piroska története és egyéb elbeszélések*, Bp., Magyar Kereskedelmi Közlöny, 1910.; SOÓKY Margit, *Katyi*, Bp., Sík, 1942.; TUTSEK Anna, *Judit*, Bp., Garabonciás, 1989.; ZSOLDOS László, *Vica regénye*, Bp., Franklin, 1912.

hogyan helyezkednek el a vizsgált alkotások az életművön belül, nem utolsó sorban: van-e elmozdulás a korábbi mintáktól úgy világirodalmi, mint egyéni, a szerző által bejáratott konvenciók szintjén. A kutatás abból a meggyőződésből született, hogy az ifjúsági regények életkori differenciálódásának nézőpontját szem előtt tartó, ugyanakkor kifejezetten fiatal lányoknak szánt írások vizsgálata nagy mértékben elősegítené a gyermek- és ifjúsági irodalom, ezzel egyidőben a századfordulós női irodalom egy pászmájának árnyaltabb szempontból való megközelítését és tanulmányozását.

Még mielőtt rátérnék Nogáll Janka munkásságának rövid áttekintésére, fontosnak tartom az általa képviselt műfaj lényegre törő bemutatását, mert annak ellenére, hogy az eredeti, magyar nyelven olvasható és saját használatra szánt nőnevelési kézikönyvek és szépirodalmi művek hagyománya Magyarországon a 19. század közepéig várat magára, a műfaj nem előzmény nélküli. Az először anyáknak, majd nevelőknek, végül a nagyvilági társaságba éppen belépő serdülő lányok számára írt művek a nyugati irodalom fordításai közül valók és legtöbbször férfiak tollából születnek. Mindez természetesen nem zárja ki a női szerzőséget.

A felnőtt életre készülő kisasszonyoknak szánt írások hagyományozódási folyamatának fontos mérföldkövét képezi például az 1867-es kiegyezés utáni időszak, amely több területen is fellendüléshez vezetett. Fábri Anna összefoglalásában: „A hazai nőmozgalmak ekkor élték első virágkorukat: számos szervezet, alapítvány, iskola, egyesület szerveződött, mind több gyakorlati életproblémával foglalkozó színvonalas női lap jelent meg, s általuk felkészült, önállóságra képes nők egyre bővülő csoportja vált ismertté szélesebb közvélemény előtt.”³ A fellendülés azonban nem hozta el a társadalmi hierarchiák eltörlését. Az intézményesített oktatás például kizárólag a nagypolgári és arisztokrata származású lányoknak biztosított teret. Az alacsonyabb társadalmi státussal rendelkező lányok otthoni környezetben tanulhattak, feltéve, ha volt lehetőségük erre.

Ilyen körülmények között kettős funkciót láttak el a kifejezetten nőket célzó, majd később tovább tagolódó, fiatal lányoknak írt művek. Kerpics Judit szavaival élve, „részben kiegészítették a fiatal lányok intézeti vagy otthoni oktatását, részben egyfajta önszabályozó normakövetést tettek lehetővé – és kívánatossá – azáltal, hogy a hétköznapi, családi és társasági élet minden szegmensére kiterjedő részletes viselkedési útmutatót nyújtottak az olvasónak.”⁴

³ *A nő és hivatása, II. Szemelvények a magyarországi nőkérdés történetéből 1866-1895*, szerk. FÁBRI Anna – BORBÍRÓ Fanni – SZARKA Eszter, Bp., Kortárs, 2006, 185.

⁴ KERPICS Judit, „Az ifju elme jobban fölfogja”: Jósika Júlia Pályavezető című nőnevelési tanácsadójának megjelenése és műfaji előzményei, *Tempevölgy*, 2019/3, 67–68.

A műfaj hagyományozódási folyamatában hasonlóan fontos szerepet játszott az 1863-ban létrejött, első magyar nyelvű, fiatal lányokat célzó, széles olvasókörben elterjedt és kedvelt útmutató, Jósika Júlia tanácsadója: *Pályavezető. Jó tanácsok világba lépő fiatal leányok számára*,⁵ amelynek alapvető állítása: „tanulás és munka által bárki felemelkedhet”.⁶ A mű egyrészt reflektál a társadalomban lezajló folyamatokra: azokkal szoros párbeszédet folytat, másrészt nem szorítkozik bizonyos társadalmi rétegekre. Mindez pedig nagymértékben befolyásolhatja a műfajban alkotni kívánó kortárs és jövődöbéli generációk munkásságát is.

Jósika Júlia *Pályavezetője* tehát egy olyan műfaji kategória – kifejezetten serdülő lányoknak írt kézikönyvek, útmutatók és szépirodalmi alkotások – felívelésének, ezzel egyidőben hagyománynak elindítója, amely F. Komáromi Gabriella mélyreható kutatási eredményei szerint, a két világháború közti időszakban csúcsosodik ki és „éli virágkorát”.⁷ Az irodalmi életbe meglehetősen korán belépő, azon belül szüktelenül alkotó és a korban népszerű, széles körben olvasott Szabóné Nogáll Janka művei tehát a fentiekben kifejtett irodalmi szövegcsoporthoz alkategóriájában helyezhetők el.

Mivel Nogáll Janka életútja és munkássága nem számít kifejezetten ismertnek és kutatottnak, fontosnak tartom, hogy sommásan áttekintsem szakmai pályafutását. Nagypolgári származású lányként 1876-ban otthonának zavartalan nyugalmaiban szerezte meg tanítói oklevelét, majd nemsokára, 1878-ban Vadnai Károly, az irodalmi körökben elismert író és újságíró segítségével kezdte irodalmi pályáját. Az irodalmi életben való megjelenése annyira korai és sikeres volt, hogy már 1879-ben, azaz 18 éves korában szerzője fővárosi lapoknak⁸ – mi több, ekkortájt egyesek máris elismert írónőként említik:

„Nogáll Janka még nem élt, csak megjelent, váratlanul. Néhány év előtt még a lépék után futkosott, virágokkal pepecselt – s ma már, mint elismert, keresett író szerepel. Jött – győzött. [...] Ő, aki nem csak ideiglenes írási viszketegből, feltűnési vágyból, hanem öntudatos hivatottsággal forgatja a tollat; aki mielőtt írni kezdett volna – s azóta is folytonosan – oly komoly tanulmányokkal foglalkozott, minőkkel az ő korában a századik, ezredik nő sem; akinek tömör gondolatai, határozott nézetei arról tanúskodnak, hogy a bölcsészeti könyveit is nem egyszer és kivált nem felületesen forgatta; akinek olvasóasztalán Petőfi, Arany, Béranger, Heine stb. mellett Kant, Mill Stuart, Rousseau,

⁵ JÓSIKA Júlia, *Pályavezető. Jó tanácsok a világba lépő fiatal leányok számára*, Pest, Heckenast, 1863.

⁶ KERPICS, i.m., 72.

⁷ F. KOMÁROMI Gabriella, *Mostoha fejezet századunk ifjúsági prózájából: a lányregény*, Irodalomtörténet, 1985/67, 639–659.

⁸ NOGÁLL Janka, *A gondolat ruhája*, Családi Kör, 1879/7, 149–152.

Darwin, Büchner s mások nem ritka vendégek: még sem vesztette el szívét, kedélyét, nőiességét, nem lépett ki az érzelmek világából, nem szoktatta le üde arcát, lelkes szemét, beszédes ajkát a mosolygásról. [...] nő, szende, mint a madonna, egyszerű, mint a falusi leány. [...] És aki oly szellemes azokban a néma betűkben, ép oly szellemesen, kedvesen, vígan, egyszerűen tud élő szóval is csevegni. Társalgása könnyed, változatos, természetes és érdekes, bármily csekélységről is van szó; azon elv, hogy az író egyéniségét műveiből meg lehet ismerni, talán senkinél sem alkalmazható úgy, mint ő nála. De ő nem mutogatja – kékharisnyáit. [...] egy pillanatra sem vetkőzik ki nőiességéből, s a ki vele kis ideig társalog, az egészen elfelejti, hogy nőíróval áll szemben.”⁹

Azért idéztem hosszasan, mert ez a korabeli méltányoló kritika nem csupán a századforduló elismert nőírójának a korabeli megítélését teszi láthatóvá, hanem alkotói sikerének egyik – ebben a dolgozatban is vizsgált – garanciáját is jól érzékelteti: az élete végéig poétikai eljárásaihoz hű maradó szerzőnek valódi sikerét a szabálykövetés és konzervatív magatartás biztosította. A kor patriarchális szokásaihoz igazodva, elsősorban a férfi kritikusoknak kellett megfelelnie, így legfőképpen az ők elvárásainak tett eleget, s a későbbiekben is gyakran hozták fel kritikusai pozitív példaként a különböző típusú lázadó női szerzőkkel szemben. A női szerzőkkel szemben támasztott elváráshorizontot a beemelt részlet is tartalmazza: mutassa meg a nőt a „maga valójában”, ugyanakkor legyen normakövető, könnyed társalgású, szellemes, valamint foglalkozzon az önfejlesztéssel is.¹⁰ A követelményrendszernek Nogáll Janka írói pályafutása alatt teljes mértékben eleget tesz, de nem feledkezhetünk meg arról sem, hogy írói munkásságának láthatóságához és sikeréhez hozzájárult az is, hogy 1880-ban a befolyásos Szabó Endréhez, neves költőhöz, hírlapíróhoz és műfordítóhoz ment feleségül.

Írásainak láthatóságát növelte, de egyben sok tekintetben behatárolta poétikailag és világképileg az, hogy 1890-től a *Divatszalon* című folyóirat szerkesztője lett, de emellett szerkesztette a *Háztartást*, valamint a *Hölgyek naptárát* is, állandó munkatársa volt többek között a *Fővárosi Lapoknak*, *Én Újságomnak*, *Hétnek* és *Érdekes Újságnak*, illetve a rendkívül kevés női tagot számláló Petőfi Társaság tagjává is vált 1891-től. Ahogyan arra N. Kósa Judit találóan rámutat, az irodalmi közéletben való aktív szerepvállalás következtében Nogáll Janka

⁹ AUCUN, *Nogáll Janka*, Családi Kör, 1879/34, 794–797.

¹⁰ Mindez megfelel az L’HOMME Ilona által vizsgált 19-20. század fordulóján tapasztalt nőkkel szemben támasztott elváráshorizontnak: L’HOMME Ilona, *A „női írás” befogadása a 20. század első felében = Nő, tükör, írás. Értelmezések a 20. század első felének női irodalmáról*, szerk. VARGA Virág – ZSÁVOLYA Zoltán, Bp., Ráció, 2009, 59–67.

a fővárosi lapok állandó szereplője lett: „Hol azzal került be a lapokba, hogy tagjai közé választotta az írókat tömörítő Petőfi Társaság, hol meg azzal, hogy a társaság közgyűlésén »behízelgő hangján elcsevegte a *Második feleség* című novelettoját«. Hír volt, ha megnyitó beszédet tartott a nőnevelés új fellegvárában, a Váci utcai szabászati mintaiskolában, és az is, hogy férjével az utolsó pillanatig ápolták a tüdőbajban haldokló Reviczky Gyula költőt.”¹¹

Nyilvánvalóan a széles olvasóközönség a jelen dolgozat tárgyát képező nagyobb alkotások, kötetek miatt ismerte leginkább Nogáll Jankát, pontosabban fogalmazva: a kifejezetten serdülő fiatal lányoknak írt útmutatások, tanácsadó kézikönyvek és szépirodalmi alkotások végett. Ezen a téren olyannyira nagy sikert aratott, hogy egyes vélekedések szerint Nogáll Janka az első magyar író, akinek munkássága kiemelkedik a női szerzők köréből: „A kritika már régóta tartozik neki egy elismeréssel, hogy ő az első igazi irodalmi színvonalon álló írónőink egyike. Olyan időben kezdte munkásságát, mikor a magyar nők irodalmi netovábbját Beniczky Lenke regényei jelentették. Szabónénak megvolt az a bátorsága, hogy szakított e népszerű, de már születésekor is vérszegény romantikával s teljes erővel a modern irodalmi irányok szolgálatába szegődött.”¹²

A fentiekben kifejtettek nemcsak közelebb hozzák Nogáll Jankát az olvasóhoz, hanem lépésről lépésre rámutatnak azon csekély számban megjelent és elérhető életrajzi adat¹³ problematikusságára is, amelyek úgy vélik, hogy a szerző korai sikere abból fakadt, hogy az irodalomnak szentelte magát. Azonban, ha mélyebbre ható vizsgálatot teszünk rájöhetünk, hogy valójában mindez abból eredeztethető, hogy milyen poétikát és világképet követett életművében. A szerző munkássága nagy részében tanítói szándékkal lép fel. Célja: követendő mintákat kínálni a fiatal lányoknak. Az útmutatás személyiségéből fakadóan, konzervatív paradigmában valósul meg, rámutatva arra, hogy a szabálykövetés, illő magatartás és erkölcsös életmódhoz való igazodás a társadalomban való beilleszkedés alappillére. Dolgozatom hipotézise tehát: Nogáll sikere abból fakad, hogy csakis konzervatív típusú/beállítódású lányregényeket, illetve ifjúsági regényeket ír.

¹¹ N. KÓSA Judit, *Férőírás női tollból*, Népszabadság, 2015/ 279, 11.

¹² *Boldog Emberek*, Vasárnapi Ujság 1906/25, 411.

¹³ *Magyar életrajzi lexikon 1000–1990*, főszerk. KENYERES Ágnes. Internetes változat: <https://mek.oszk.hu/00300/00355/html/index.html> [utoljára megnyitva: 2023.04.29]
SZINNYEI József, *Magyar írók élete és munkái, 1890–1914*. Internetes változat: <https://mek.oszk.hu/03600/03630/html/index.htm> [utoljára megnyitva: 2023.04.29]

I. A GYERMEK- ÉS A SERDÜLŐKOR MEZSGYÉJÉN. MILYEN A JÓ LÁNYGYEREK?

Nogáll Janka műveinek konzervatívizmusára már első alkotásából következtethetünk, hiszen a *Pipiske*-ben az alkotó nyíltan állást foglal. A német bakfis irodalommal ellentétben, ahol a lázadás, erotikus vonás és erkölcstelenség kendőzetlenül helyet kaphat, a „pipiske” - típusú, konzervatív, lázadásmentes, szabálykövető útvonalat tűzi ki célul, ahogyan az az alábbi idézetben is tetten érhető.

„Ugyan mi is illik ezekre a *csitri* lányokra, akik *szeretnének nagyok lenni*, de *nem tudnak sokáig ülni egy helyen*, a *bábut eldugják* már, de *éjjel visszalopakodnak hozzá* és betakargatják. Akik nagyon *kíváncsiak*, *nyugtalanok*, *mindenen nevetnek*, de *sírni* is tudnak ám úgy, mint a záporosó.

– Bakfis, – szólt a nagymama

– Bakfis? Egy magyar lányka. Hát tudod-e, hogy mi a bakfis? Sült hal. A legcsúnyább pecsenye. Csupa vörös, zsíros, formátlan. Eh, nem ilyenek vagytok ti barnahajú, pirosarcú, szép kis magyar lányaim. *Füffék*, *kíváncsiak*, *szemesek* vagytok, mint a pipiskemadár, aztán *szerények*, *álmodozók*, *ébredzők*, mint a tavasz első virága: a pipiskevirág. Az az, Pipi fiam. Pipiske vagy te. Pipiske. Az is maradsz.”¹⁴

Az idézetből egyértelműen kitűnnek azon serdülő fiatal lányok jellemvonásai, akikre olvasóként számít Nogáll Janka: a gyermek és a felnőttkor mezsgyéjén mozognak, ebből fakadóan olykor makacs módon elutasítják a felnőttektől kapott tanácsokat, máskor meg szívesen térnek vissza a gyermekkor adta felhőtlen idillhez, emellett, felszínes világlátásról tanúskodnak, amit kíváncsiságuk ellenpontoz.

Úgy gondolom, további attribútumok is fényre derülhetnek, ha megvizsgáljuk a *pipiske* fogalom terheltségi szintjét, így a továbbiakban erre teszünk kísérletet. A *pipiske* fogalom leginkább 1800–1919 között volt intenzíven használatos. Először Sándor István jegyezte le, aki a neologizmusokat vizsgálta a magyar nyelvben.¹⁵ A kifejezést minden jel szerint, már 1829-ben alkalmazzák a fiatal lányokra: „De kit szeressek? én szeretem szüleimet, bátyámat a’ mint illik, a mi azt a’ másik szerelmet illeti, mely nincs megparancsolva, senkit sem szeretek, egyéb

¹⁴ SZABÓNÉ NOGÁLL Janka, *Pipiske*, Athenaeum, Bp., 1868. [kiemelés tőlem– N. A.]

¹⁵ SÁNDOR István, *Sokféle. XII.*, Bécs, k.n., 1808.

pipiskémet és mókusomat.”¹⁶ Éppen ezért, az alábbiakban a 19. századból gyűjtöttem össze azokat a jellegzetes szókapcsolatokat, amelyek rámutatnak arra, hogy milyen megfontolások állnak az alkalmazás háttérében. A csokorba gyűjtött példaszor azonban túlmutat a serdülő lányokra való használati körén, hiszen azt is igazolni látszik, nemcsak a bakfisokra alkalmazták a terminust, hanem akár a fiatalabb korosztályra is:¹⁷ „S a kicsinyke kis pipiske/ Megy *tipegve* legelöl/ *Ágaskodik* a kilincshez/ De félig se éri föl.”¹⁸

Egy-egy hasonlat/ metafora megalkotásában a konkrét értelemben használatos, madárra utaló terminus összes lehetséges komponensét felhasználták az évek során. Gondolok itt arra, hogy a szó konkrét jelentése a *Magyar Értelmező Szótár* szerint: „A pacsirták családjába tartozó, szürkés színű, a verébnél valamivel nagyobb madár, melynek fején kis hegyes bóbita van; búbos pacsirta”,¹⁹ és ennek ismeretében a találatok között, felbukkan a madár összes jellemzőjére épített hasonlat/ metafora. Ilyenek, például a következők: „... ne legyen szólni sem merő *félénk* pipiske, hanem legyen nyájas és vidám [...] egy nyivogó bíbicet vagy *tarka* pipiskét no akkor aztán van bosszúság”,²⁰ „gróf mellett állt Legrin grófné pipiske *bóbitája...*”;²¹ „Csak akkora volt, mint egy pipiske, olyan fürge, mint egy fürj...”;²² „Pipiske *előadása* is tetsző élénk...”;²³ „meg, mint valaha az első pipiskét, amelyre *röptében* sikerült ráhibáznom... ”;²⁴ „előtte a szánkacsapásból valami *ijedt* pipiske úgy megriadt tőle...”²⁵

Természetesen, a szó átvitt jelentése is többször tetten érhető. Szintén a *Magyar Értelmező Szótárt* hívva segítségül, fogalmazhatjuk meg a szó utólagos jelentését: „Rátartian, begyesen járó leány, fiatal asszony.”²⁶; majd adhatunk példát az imént beemelt jelentésbeli alkalmazásra: „kihozta sodrából mintha egy *mérge*s pipiske egyszerre *bakpulykává* nőte volna”;²⁷ „lépett, mint egy *hiú ostoba* pipiske.”²⁸ A két jelentésváltozatra épülnek az életkori sajátosságokat kifejező jelzők is. Példának okáért, „fickándoznék örömében midőn ily szép

¹⁶ P.M., *A gazdag házasulandó*, = *Aurora. Hazai Almanach*, szerk., KISFALUDY Károly, Pest, Petrózai Trattner J. M. és Károlyi István Könyvnyomtató-intézete, 1829, 275–319, 300.

¹⁷ A kiemelések minden esetben tőlem származnak és a könnyebb értelmezést segítik.

¹⁸ SZÁSZ Béla, *Vén házások. (Esküvőnk hetedik évfordulóján.)*, Divat-Nefelejts, 1876/1, 2.

¹⁹ *A magyar nyelv értelmező szótára*, főszerk. BÁRCZI Géza–ORSZÁGH László, Bp., Akadémiai, 1956–1963. Internetes elérhetőség: <https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/Lexikonok-a-magyar-nyelv-ertelmezo-szotara-1BE8B/> [utoljára megnyitva: 2023.04.29]

²⁰ *Képmagyarázatok. A pünkösdi királynő*, Magyarország és a Nagyvilág, 1866/ 20, 311.

²¹ TÓVÖLGYI Titusz, *Az anyák bűne*, Regélő. Regényfolyóirat, 1868, 4. évf., 1. félév, 218.

²² BEÖTHY Zsolt, *Az új család*, A Kisfaludy-Társaság Évlapja, XII, Bp., Athenaeum, 1877, 249.

²³ VOZÁRI GYULA, *Vörösmarty költői nyelvéről. Leíróköltemények és genreképek = Figyelő XIX.*, szerk. ABAFI Lajos, Bp., Rudnyánszky A. Könyvnyomda, 1885, 332.

²⁴ BÁRSONY István, *Gá-gá*, Magyar Génusz, 1895/ 50, 822.

²⁵ MÓRA István, *Mikor a petróleum elfogy*, Szegedi Napló, 1896/ 267, 2.

²⁶ BÁRCZI–ORCZI, i.m.

²⁷ ABONYI Lajos, *Halálos félelmek közt*, Nefelejts, 1873/14, 159.

²⁸ BÁRSONY István, *A kis úrfi*, Magyar Szalon, 1893–1894/2, 514.

pipiskét akar kalitkába keríteni, mint te...”;²⁹ „leány mely *több nyelven* ti. pipiske beszél...”;³⁰ „Hát még a *süldők*, a pipiskék meg a gyerekek...”;³¹ „... akarsz hát ezzel a *naiv* pipiskével. Eh untam magam Most is...”;³² „meg egy leánytípust, azt a pipiske leányt, *aki szeretne nagy lenni*...”;³³ „...közös sorsunk ez nekünk szegény pipiskéknek, *akik már nem vagyunk gyermekek*...”³⁴

A fenti példák azt igazolják tehát, hogy a kicsiny természetű, szürkés színű, hegyes bóbitával rendelkező madártípus külső (kicsi, bóbitája van, repülni tud) és belső tulajdonságaira (félénk, énekesmadár) is építettek hasonlatot/ metaforát az évek során. Összeségében: még „nincsenek készen”, útmutatásra van szükségük azoknak a lányoknak, akire olvasóként, illetve megjelenített személyiségként ezt a metaforát alkalmazzák. Meg kell tanulniuk a kiszabott feladatoknak eleget tenni, az érzelmeiket féken tartani, kíváncsiságukat az erkölcsi és szellemi tapasztalatszerzés felé irányítani a személyiségük fejlesztése, jobbítása, valamint a kínálkozó lehetőségek megfontolt és tudatos hasznosítása érdekében.

Az alábbiakban három mű révén – *Pipiske*³⁵, *Zsófia naplója*³⁶, valamint *Elvira kisasszony és más elbeszélések*³⁷ – a Nogáll Janka által alkalmazott poétikai megoldások és stratégiák vizsgálatára vállalkozom, hiszen ezek rávilágíthatnak arra, hogy a szerző miként próbál utat mutatni kifejezetten fiatal lányoknak (ezáltal életkorilag is differenciálva őket más korosztályoktól). Ezenfelül, az olyan jellemzők tanulmányozására teszek kísérletet, amelyek alapján a műveket a „pipiske”-típusú, konzervatív lányregények kategóriájába sorolhatjuk, a főleg német nyelvterületről áramló bakfisirodalommal szemben. Az eljárások tanulmányozására, valamint a szabálykövető lányregények műfajába való besorolás érdekében olyan szempontokat veszek figyelembe tehát, amelyek konvencionálisan a tinédzserlányok nevelésében közrejátszanak.

Kiindulópontként érdemes megvizsgálni a fiatal lányok társadalmi státusát, hiszen a 19-20. század fordulóján még a rang határozza meg, hogy a társadalom által kínált lehetőségek tárháza milyen mértékben biztosít teret számukra. Mindez azért sem mellékes, mert a generációs minták, illetve az árvaság/ félárvaság jelenléte a fiatal lányok műveltségében is

²⁹ S.F., *A leánykérők. Vigjáték 2 felvonásban*, Koszorú, 1840/ 612, 80.

³⁰ LISZNYAI Kálmán, *Lírai költészet*, Szemle, 1847/21, 393.

³¹ SZIKLAI Soma, *Elzülött élet*, Magyarország és a Nagyvilág 1881/16, 254.

³² CYPRIAN, *Üzenet*, Szemle, 1990/ 29, 342.

³³ P., *A magyar Leányok felolvasása*, Új Idők, 1903/1–26, 321.

³⁴ BARTA Irén, *Mi illik?* Magyar Lányok, 1906/51, 326.

³⁵ SZABÓNÉ NOGÁLL, i.m.

³⁶ Uő, *Zsófia naplója*, Bp., Singer–Wolfner, 1910.

³⁷ Uő, *Elvira kisasszony és más elbeszélések*, Bp., Magyar Kereskedelmi Közlöny, 1903.

tükröződhet ugyanakkor céljaik elérése a szerényebb lehetőségek ellenére is, még inkább követendő mintaként szolgálhat az olvasóknak. Az elsődleges szocializációs közeg kulcsfontosságú tehát a fiatal lányok személyiségének fejlődésében és a társadalomba való beilleszkedésükben, már csak azért is, mert ez azt is megmutathatja, hogy a felnőttek, nevelők attitűdje következtében fellelhető-e a művekben lázadás az integrálódási lehetőségekkel kapcsolatban, ami a műfaji besorolás egyik kulcsfontosságú aspektusának tekintendő.

Az első regény főhőse, Pipiske, azaz Mecséry Paula Domhányi Margit nemes származású lány, valamint Mecséry Pál szegény családból jövő, de magát a társadalmi ranglétrán magasabb pozícióba felküzdő (külföldi tanulmányai során mérnöki oklevelet szerzett) fiatalember gyermekeként látta meg a napvilágot. A szülői gondoskodást csupán ideig-óráig élvező lány, az apai nagymama és a falu lelkipásztora nevelése alatt cseperedett szülei elhunytá után. A történetben eggyel több csavarral is találkozunk, hiszen a gyermeki árvaság, amely a 18. századtól kezdve fontos világirodalmi motívum nemcsak Paulát érinti, hanem édesapját, sőt édesanyját is. Ez alapján azt mondhatjuk, hogy az árvaság generációkon át tovább él: Paula édesapját is „özvegy édesanyja nevelte fel nagy szeretettel”³⁸, vagyis félárva volt, míg édesanyját bátyja nevelte: „a leányka árva volt és testvérbátyjával, nővérével utazott egy öreg gondviselő felügyelete alatt.”³⁹ Pipiske tárgyi környezetéről sokat nem tudunk meg, mindössze annyit, hogy külön szobája van, illetve, hogy könyvek is fellelhetők benne, az viszont már nincs kifejtve, hogy milyen tematikájú művek ezek. A szegényes tárgyi környezet és a társadalomban betöltött alacsonyabb státus következtében, több szempontból is hiányos műveltségre asszociálhatunk. Mindezek ellenére, azt sem szabad figyelmen kívül hagynunk, hogy nagymama, művelt nőhöz méltón, a tőle telhető legtöbbet vitte véghez annak érdekében, hogy unokáját a tudás birodalmában a hétköznapi gyakorlatban is könnyen hasznosítható ismeretek révén kalauzolja. A türelmes és következetes facilitátor az idegen nyelvek elsajátításában érte el a leglátványosabb eredményeket: „Pipiske különösen az idegen nyelvek iránt érdeklődött, nagyon fogékony volt s jóformán azt sem tudták: mikor, hogyan, megtanult angolul, franciául, németül is, a mi szép, zengzetes, édes magyar nyelvünkön kívül.”⁴⁰

Véleményem szerint, a fentiekben kifejtettek mégsem ígértek volna fényes jövőt az eladó sorban lévő lány számára. Mária-telepi lakosként, nem mellesleg a társadalomtól szinte elszigetelve, idilli környezetben élve, valószínűleg vénleányként éldegélt volna. A felmerülő

³⁸ Uő, *Pipiske, i.m.*, 47.

³⁹ Uo., 48.

⁴⁰ Uo., 19.

problémát azonban a szerző leleményes módon oldja meg. Egyrészt, bevezeti papbácsi unokaöcsét a történetbe, akivel Pipiske gyerekkora óta együtt cseperedett: „A Jenő gyerek éppen olyan gyenge oldala volt a papbácsinak, mint neki [nagymamának – általam beékelt] Pisike. Édes testvérének a fia, ki [...] minden évben eljött hozzá vakációzni. Alighogy megjött, rögtön hozta nagymamához, hol egy oszlop volt a folyóson, melyre pontosan fel volt karcolva, hogy Jenő is, Pipiske is mennyit nőtt egy év alatt.”⁴¹ Másrészt, egy sorsfordító esemény révén – megboldogult édesanyja lánytestvére, Domhányi Márta, társnőt keres lánya, Nella mellé – Paula társadalmi státusát is magasabb pozícióba helyezi. A két találékony megoldás egy szerencsés házasságot (Jenő nőül veszi Paulát), a múltból kísértő családi problémák feloldását (Domhányi Tamás, Pipiske bátya, bocsánatot nyer a lánytól szülei kapcsolatának ellenzése miatt), hova tovább, vezetői pozíció betöltését (a vagyon ráeső részét, papbácsi irányításával karitatív tevékenységekbe fekteti: kisdiednevelő-intézetet és magyar népiskolát alapít, hogy minél több ifjanc megszerezze azt a „hatalmat”, amely a tudással jár) eredményezi.

Pipiske rögzesebb életútjával szemben, a második regény hősnőjének, Zsófikának, egyenesebb szakaszon vezet sorsa a boldog házasság felé. Elég már csak társadalmi státusát megvizsgálni, azonnal egyértelmű különbségek fedhetők fel. Noha Paulához hasonlóan ingerszegény környezet (külön szobája van saját szekrénnel, de ennél többet nem tudunk meg az őt körülvevő tárgyakról), alacsonyabb társadalmi pozíció és félárvaság („Atyám a gazdaság gondjaival volt elfoglalva, édesanyám nekem nem volt már...”⁴²) jellemzi, anyagi jussán nem kell törnie fejét, hiszen édesapja özvegy lánytestvére, Márta néni, korán magához veszi („Márta néni eljött, gondjaiba fogadott [...] elvitt az ismeretlen nagy világba, hol majd faragni fognak belőlem valamit.”⁴³) és ezzel egyidőben polgári lányhoz méltó ismeretapparátussal gazdagítja. A társadalmi normarendszer rendje és módja szerint, természetesen „férjet is biztosít” számára.

A harmadik alkotás a fentiekben bemutatottakkal csupán egy ponton mutat rokonságot, az pedig a félárvaságban ragadható meg. Elvira nemes származású, félárva, körülbelül tízéves lány. Társadalmi pozíciójából adódóan szinte azonnal hozzáférhetne a tudáshoz, hiszen nevelője és magántanítója van, emellett, magától értetődő módon, ingergazdag környezete, ami tartalmazza mindazt, amit csak óhajt. Mégis gögös, felelőtlen, művelődni nem szándékozó és a rossz cselekedeteket végrehajtásában örömét lelő ifjanc: „Elvira mamája régen meghalt és ezt a kényes, makacs gyermeket idegenek nevelték ilyenné. Szegény, jó atyjának sok bánatot

⁴¹ Uo., 21.

⁴² Uő, *Zsófi naplója*, i.m., 7.

⁴³ Uo., 7.

okozott viseletével és annyi kellemetlenséget és bosszúságot és olykor még szégyent is hozott a fejére, hogy atyja szívesen kelt útra, ha dolgai elszólították a fényes, nagyúri hajlékból, melyet engedetlen, makacs és gőgös gyermeke minden kedvességétől megfosztott.”⁴⁴ A kislány életkorából adódóan, a szöveg nem tematizálja a párkeresést és -választást, azonban fontos elemezni a rövidprózát az Elvira attitűdjében bekövetkező változás és annak megvalósulási módja miatt.

A legalapvetőbb társadalmi struktúrán belül, érdemes arra is figyelni, hogy miért aggódnak a nevelők, illetve milyen helyzetekben találkozhatunk tanácsadással és annak indokoltságával, mivel mindez rámutathat arra, hogy a családon mint érzelmi közösségen belül, milyen kapcsolatot ápolnak egymással a családtagok, leginkább pedig arra, hogy hogyan tekintenek a gyermekre, később a serdülő lányra az elsődleges szocializációs közegen belül.

Nogáll Janka sikerét meghozó, első regényében érzékelhető leginkább az aggodás mint meghatározó lelki folyamat és az ehhez kapcsolódó, közvetlen szóbeli útmutatás. Nagymamát már Pipiske mindennapos helyváltoztatása szorongással tölti el, holott van tudomása arról, hogy kisunokája hol tartózkodik és éppen mit tevékenykedik. Az idős hölgy feszélyezettsége tehát azt az elképzelést élteti, hogy a gyerek nem egyszerűen egy újabb tag a családban, aki besegít a házkörüli teendőkbe és hozzájárul a betevő falat megteremtéséhez, ahogyan azt a korábbi korok gyakorlata szemléltette, hanem a család legfontosabb értékévé válik, valamint érzelmi kötelék köti hozzá a családot. Erre példa a regény felütésén érzékelhető nyugtalanság, amely belső monológ formájában tárul az olvasó elé: „És, ha ő nincs itthon, egészen más a ház. Olyan szomorú, csöndes, elhagyott. Mintha sohase sütné ide a napsugár. Ő a derűje, melege, illata és bája az egész háznak. Alig-alig tudok ellenni pár óráig is nélküle. Pedig egyszer csak, nem is olyan sokára...”⁴⁵ Ennél hangsúlyosabb szerepben tűnik fel nagymama szorongó félelme, amikor Pipiske hosszabb időre készül elhagyni otthonát a társnő szerepének betöltése végett. Ebben a jelenetben az emésztő, feszélyezett állapot és az ebből következő tapintható feszültség a közvetlen módon történő tanácsadás révén bontakozik ki:

„– De hiszen én nem vagyok árva, – szól Pipiske – Nekem nagymamám van.

– De nem mindig lesz s akkor te a nagy világban egyes-egyedül állasz. Az a kis örökség, mely rád száll, édes gyermekem, nagyon kevés. A munkád után kell megélned. Azután, amire tanítottalak. De lásd, én nem tudnék nyugodtan meghalni, ha még életemben meg

⁴⁴ SZABÓNÉ NOGÁLL, *Elvira kisasszony*, i.m., 15.

⁴⁵ SZABÓNÉ NOGÁLL, *Pipiske*, i.m., 16.

nem győződném afelől, hogy bízhatok benned, kitartásodban, édes kis árvám. Ezért küldelek én magam, sorsod elé, hamarabb, mint az idő, az elhatározó kérhetetlen idő bekövetkezik. [...] De ha egy egész év lesz is az, kedves, jó gyermekem, mellyel a bizonyosan bekövetkező sorsot megelőzzük, te szívesen feláldozod fiatal, boldog életedből ezt az időt úgy-e, hogy nagyanyád nyugodtan haljon meg s ne keserítse el az Istenhez szállás percét a te sorsod bizonytalansága.”⁴⁶

Mindezeket magyarázhatjuk az életkori sajátosságokkal. Véleményem szerint, nagymamát idős korából adódóan hatják át az ambivalens érzések: nem kíván magányosan, egyedül élni, de ezzel egyidőben szeretné unokája jövőjét biztosítani. Az unoka jövőjének munka révén történő megalapozása pedig, egyértelműen a polgárosodás egyik fontos mozzanatát képezi, rámutatva a saját lábán megálló gyerekekre, a munkája után élő lány motívumára, akinek hozománya kizárólag az, amit tud, valamint a személyisége.

Zsófia naplója Pispiskével szemben, kevés jelét mutatja az aggodalomnak. Egy helyen találkozhatunk direkt módon vele, de az sem mérvadó téma tekintetében tűnik fel. Amikor Zsófia hazautazik édesapjához (hogyan bemutathassa gyakorlatban is a nagynéni házában elsajátítottakat), az első hosszú ruha birtokba jutása előtti izgalom hatására, a lány mindenfajta megnyilatkozás reakciójaként a *Jesszusom!* felkiáltást hangoztatja, amivel az édesapjának komoly fejtörést okoz, és tényleges nyugtalanságot. A családfő attól fél, hogy ez a szeszély sosem múlik el. A mindentudó Márta néni természetesen ezt a helyzetet is orvosolja:

„– Csak ne hallanám többé minduntalan a felkiáltást: Jesszusom.

– Vége lesz, én mondom. Ennek az általános pipiske szokásnak csak egy orvossága van: a hosszú ruha. S ez olyan hatásos szer, hogy már csak a híre is segít.”⁴⁷

Miközben az aggályok alig vannak jelen a szövegben, mintha ennek az érzelemnek a helyét a szigorúbb tanácsadás, irányítási kívánság venné át. Az előzővel ellentétben, ezen regény esetében a szóbeli útmutatás indirekt módon jut érvényre. A rávezetés módszerét alkalmazva, ironikus magatartást tanúsítva ér el Márta néni látható fejlődést Zsófia magatartásában. A mű egészét körülfogja az imént kifejtett útmutatás: a reggeli tisztálkodás és öltözködéstől kezdve, a bevásárláson át, el egészen a konyhai tevékenységeig.

Zsófia naplójával szemben, az *Elvira kisasszony* címet viselő elbeszélés, még indirekt módon sem mutatja jelét a szóbeli útmutatásnak. A bevezető sejteti számunkra, hogy a

⁴⁶ Uo., 45.

⁴⁷ SZABÓNÉ NOGÁLL, *Zsófia*, i.m., 159.

nagybirtokos, nemes családfőt aggasztja lánya viselkedése („Szegény, jó atyjának sok bánatot okozott viseletével, és annyi kellemetlenséget és bosszúságot és olykor még szégyent is hozott a fejére...”⁴⁸), de a megrováson és a szerényebb sorsra juttatáson kívül (helyet kell cserélnie a falu egyik szerényebb környezetében nevelkedő lányával, Katicával, mert ellopta a kislány galambjait, és az édesapja így módon szeretné rendre tanítani züllött gyermekét), nem találunk arra példát, hogy az édesapa szemtől-szembe jó tanácsokkal látná el lányát.

A családi szerkezet, valamint a család mint érzelmi közösségen belüli viszonyok feltérképezése és az emocionális szálak fiatal lányokra gyakorolt hatásának kibontását követően, célszerű megvizsgálni a serdülő lányok baráti köreit, mert úgy gondolom a barátságok felnagyítása újabb szeletét tárhatja fel a „pipiske”-típusú lányregénynek. Mindez megmutathatja számunkra, hogy az aránylag azonos életkorúak csoportja milyen mértékben befolyásolja a fiatal lányok magatartását és attitűdjét, hiszen mint ismeretes: serdülőkorban a barátok alkotta szociális háló olykor fontosabbá is válhat a családi kötelékeknél. Pipiske mindenképp magasabb pozícióba helyezi magát Terus, a báránycák őrjöjénél, illetve Gyurkó és Marinkó tót csemetéjénél. Mindezt azért engedheti meg magának, mert társadalmi pozíciója minimális mértékben meghaladja az említettekét. Azonban, fontos hangsúlyozni, hogy nem viszonyul lekezelő módon hozzájuk. Sokkal inkább segít személyiségük fejlődésében, vagyis példaképként tűnik fel előttük. Ezzel szemben, amikor Nelláék családjához kerül, alacsony társadalmi státuszához mérten, lekezelő bánásmódban részesül a munkaadó lánya részéről. Pipiske ezt a fajta magatartásformát kedveséggel oldja fel és ennek következtében, a mű végén elválaszthatatlan barátokként kerülnek az olvasó elé. Ezek alapján azt mondhatjuk, hogy Pipiske mintaként tűnik fel a vele egykorúak előtt.

Zsófia egyértelműen kitűnik az általunk vizsgált fiatal lányok közül, hiszen naivitásából adódóan, magától értetődő módon, olyan barátot szerez magának, aki minden szempontból követendő példa számára. Édi a csupán említés szintjén feltűnő barátnő mellett igazbarát, aki féltő gondoskodásával és szeretetével vezeti be Zsófiát a háziasszonyok bűvös világába. Természetesen, a gondoskodás velejárójaként, olykor elmarasztalja a lány megnyilvánulásait, de mindezt csakis jóindulatból és egy igazi útmutatóhoz méltó módon teszi.

A Zsófia és Paula személyével élesen ellentétben álló Elvira attitűdjéről már első színrelépésekor árulkodik az autoriter személyiségvonás. Nem tudja elviselni, ha valami nem az elképzelései szerint történik, így: alkalmazkodás és kompromisszumkötés hiányában, nem

⁴⁸ Uő, *Elvira kisasszony*, i.m., 15.

is szerezhethet barátokat. Amikor óhajait teljesíttetni szeretné a kertészfiút hívja cinkostárként, aki hűséges szolgálóhoz méltón csettintésre ugrik a lány kívánságainak eszközlésére.

Az elsődleges szocializációs közegekből származó tapasztalatok, valamint az indirektebb módon, barátok révén történő útmutatás mellett, jogosan tevődik fel bennünk a kérdés: a konzervatív fiatal lánytípusnak kell-e intézményesített nevelésből származó ismeretekre szert tennie? A fiatal lányoknak aspirációja-e az iskolázottság? Van-e lehetőségük a műveltségre szert tenni? Mindez befolyásolja-e a jellembeli viselkedést, valamint a férjhez menést? Röviden: hogyan jelenítik meg a szövegek a műveltség kérdését?

A három főhős közül, Zsófia az egyetlen, akinek nagynénje által lehetősége nyílik az intézményes oktatásra. Amíg Márta néni párfogása alá nem vette, iskolába sem járhatott, és csakis a falu lelkésze vezethette be a tudás birodalmába. Mindez akkor változik meg, amikor a városba kerül, hiszen ott már kifejezetten lányoknak szánt intézménybe járhat név szerint, a Marosi Karolina nőnevelő-intézetének oktatásában részesülhet. Noha az intézményes oktatásban való részvétellel egyértelműen távol a lány perspektívája úgy gondolom, a felhalmozott ismeretek nem mérvadók a párválasztás terén, hiszen a tudás sokszorosításáról nem esik szó, inkább az emberi kapcsolatból levont konzekvenciák kerülnek kifejtésre. Az a fontos: egy lány hogyan „viselteti magát”, mennyire lesz belőle szabálykövető feleség. Ezt illusztrálja a Terussal való szóba elegyedés esete: a lány megpróbálja és sikerül is neki letéríteni Zsófiát a helyes útról, ami az otthoni ebédről való lekésést eredményezi. Vagy, a közvetlenül mellette ülő osztálytársak (Molnár Erzsike és Kovács Biri) általi megszégyenítés a koszos cipő miatt, amiből Zsófia megtanulhatja, hogy polgári lánynak hogyan illik megjelenni.

Pipiske elsődlegesen a művelt nagymama révén tesz szert ismeretekre. Majd, Nella társnőjeként a lány magántanítója oktatásában részesül tudásszomja miatt. Így, magasabb szinten is elmélyítheti a közeli rokona által tanultakat. Az ő esetében sem beszélhetünk műveltségről mint valaminek az eszközéről, mert azon kívül, hogy nagymama hangoztatja: „A művelt nő díszére válik minden férfinak”⁴⁹, meglátásom szerint, a lány párválasztását a problémamegoldó képesség (hogyan tájékozódik és igazodik el egyedül egy ismeretlen családban), a felebaráti szeretet (képes megbocsájtani nagybátyának a múltban elkövetettek miatt) a szabálykövetés és konzervatív magatartás, amely még a nevelők halála után is megmarad, („Megszorították egymás kezét, erősen férfiasan, mintha fogadást tettek volna,

⁴⁹ SZABÓMÉ NOGÁLL, *Pipiske*, i.m., 19.

hogy a kék nefejeitsek előtt mindig pirulás nélkül, híven teljesített kötelességek tudatában fognak megjelenni.”⁵⁰) kondicionálja.

Elvira kisasszonynak esze ágában sincs ismereteit gyarapítani. Nevelőinek minden egyes alkalommal ellentmond, amikor azok kísérletet tesznek a tanítási folyamatra. Ezenfelül, minden idejét azzal tölti, hogy a falusi emberek szegény sorsú gyerekeinek életét megkeserítse. Ezt támasztja alá az az eset, amikor az elbeszélés elején ellopja Katica búbos galambjait. Ezek alapján arra a következtetésre juthatunk, hogy Pipiske és Zsófica engedelmes magatartásával szemben, Elvira szabályszegő, gonosz kislány. A szerző azonban nem hagyhatja, hogy olvasói efféle magatartást sajátítsanak el. Szembeállítja Elvirával Katicát, a falusi kislányt, aki szegény sorsa ellenére, mindig kedves, segítőkész és a faluban mindenki szereti.

A műveltség kérdéskörének feltérképezése révén, egyértelművé vált számunkra: a műveltség nem eszköz a férjhez menéshez. Egyetlen tényező kizárásával, azonban nem kaphatunk teljes képet az általunk vizsgált szövegekben tematizált párválasztási és házasságkötési gyakorlatokról, valamint a műfaji besorolás lehetőségeiről. Fontosnak tartom, hogy mélyebre ássunk, hiszen arra is fény derülhet van-e elmozdulás az előző évtizedekhez képest. Az udvarlási fázis, illetve a házasság mikéntjére lennének kíváncsiak tehát.

Pipiske esete már a fentiekben érintőlegesen kifejtésre került. Az egyik nevelője, papbácsi, unokaöcséhez, Jenőhöz megy férjhez. Ismerkedési fázisuk hosszú időre nyúlik vissza, ugyanis együtt cseperedtek a falusi idillben. Mégsem mondhatjuk azt, hogy sok időt töltöttek egymással házasság előtt. Csak nyaranta találkoztak és hosszú időn keresztül úgy tekintenek egymásra mintha testvérek lennének. Ebből az is kiderül, hogy noha van egyfajta elmozdulás a korabeli hagyományoktól: nem beszélhetünk érdekházasságról, de nem tekinthetjük a frigyet szerelmi indíttatásúnak sem, mert ez kölcsönös tiszteleten és szereteten alapul. Zsófica férjhez menetele nem tér el sok szempontból a Paulától. Balajthy Jánosra esik a lány választása, aki történetesen Edi, azaz Zsófica legjobb barátnőjének testvére. A két család közeli viszonyt ápol, így nem véletlen, hogy az ifjúk egybekelnek. Ismerkedési szakaszuk szintén rövidnek vélhető, valamint házasságuk sem lángoló szerelemre épül. A házasságra lépés normatív keretek között történő bemutatása egyértelműen a konzervatív típusú lányregények közé sorolja a műveket tudván azt, hogy például Julie Pfeiffer az amerikai és német földön született bakfisregények közös vonásaként a házasságra készülő serdülő lányok veszélyezett helyzetét emeli ki, amely a férfiak uralta társadalmi kiszolgáltatottságnak

⁵⁰ Uo., 189.

tulajdonítható. A tanulmány szerzője a következő módon fogalmazza meg a bakfisirodalomban tapasztalható veszélyeztetettséget: „annak ellenére, hogy a bakfis szexuálisan érettnak bizonyul, kötelezően meg kell védenie magát a veszélyt jelentő férfi szempároktól, miközben készülnie is kell a jövőbeli férfival való kapcsolatra.”⁵¹ A fiatal lányok kockázatos körülményeinek bemutatása és a testhasználatról való kendőzetlen megnyilvánulás tehát élesen ellentmond az általunk bemutatott párválasztás kereteinek.

A fentiekben kifejtettek révén láthattuk, hogy a családtagoktól, barátoktól és Zsófiika esetében, az intézményes keretek között elsajátított ismereteket a fiatal lányok nem kamatoztatják intellektuális előrelépés céljából. Ezzel szemben, sokkal több figyelem irányul az erkölcsi magatartás formálására. Ebből a megfontolásból, valamint szem előtt tartva a bevezetőben tett utalásom (az életkori differenciálódást megelőzően az ifjúsági regények felekezetek szerint is tagolódtak) fontosnak tartom górcső alá venni a vallásosság tematizálását az általunk vizsgált szövegekben, hiszen a morális értelemben vett fejlődést elsősorban a hithez szoktuk kapcsolni. Nem mellesleg, arról is meggyőződhetünk ezen vizsgálati szempont feltérképezése révén, hogy jelen esetekben a szerző igazodik a korabeli szabályokhoz, vagy éppen ellenkezőleg, eltér azoktól. Az első két regényben a vallásosság, még ha csak sugalmazott módon is, de a falvak lelkesi karaktereinek beiktatásával helyet kap. Továbbá, mindkét lány (Paula és Zsófiika) nevelésében egyértelmű szempontot képvisel mások megsegítése, az alázat és szerénység kérdése. Az említettek mellett, *Zsófiika naplójában*, egy rövidebb fejezet erejéig megjelenik a tanítások között: vasárnap hálát kell adnia a lánynak, mert egész héten volt ereje véghez vinni munkáját, de ennél több teret nem kap a téma. Ezenfelül, Elvira esetében a vallásos érzület szimbolikus formát ölt: a lopást büntetés követi; a jó cselekedetekért jutalom, míg a rosszakért feddés jár. Más szavakkal, az elbeszélésben csak a következményét látjuk annak, hogy mi történhet abban az esetben, amikor engedetlenek vagyunk és nem a felettünk állók által meghatározott szabályok szerint élünk. Látható tehát, hogy szerzőnk elmozdul a korabeli hagyományoktól, nem kíván állást foglalni a vallás tekintetében és ezzel egyidőben, nem differenciálja szövegeit felekezetek szerint sem.

A munka szemlélete révén ugyancsak fontos szelete tárul fel a konzervatív lányregények világképének, mivel Pipiske és Zsófiika esete egyöntetűen azt igazolja, hogy a feladatok elvégzése a szabályos, következetes élet alappillére (minden munkafolyamatnak megvan a maga rendje és ideje, az ettől való eltérés kapkodással és időbeli csúszásokkal jár). Elvirát a

⁵¹ PFEIFFER Julie, *The "Backfisch" and Stories of Female Adolescence*, Tulsa Studies in Women's Literature, 2017/2, 316. Internetes elérhetőség: <https://www.jstor.org/stable/44785309> [utoljára megnyitva: 2023.04.29.]

munka kérdésköre egyáltalán nem érinti társadalmi státusából fakadóan, de amellet sem hunyhatunk szemet, hogy ellenpólusa, Katica a faluban ott segít, ahol csak tud.

Jövendőbeli feleségként/ háziasszonyként, a házkörűli teendők végzése mindennapi feladat a lányok számára. Zsófikának például szigorú szabályoknak kell megfelelnie a dresszírozó környezetben kezdve a reggeli toalettől, el egészen a vacsora levezényléséig, ami a reggeli bevásárlást és a főzés folyamatába való segítségnyújtást is tartalmazza. De az újonnan érkezett cselédek kiképzése is az úrinővé válás elengedhetetlen feladatának tekinthető így, miután Zsófiika szépen sorban elsajátította a könnyebb munkák elvégzési módját, rá hárul Vica trenírozása is. A szegényesebb környezetből jövő betanítása azonban nem kevés munkába telik, hisz vidéki higiénijából kiszakítva, lassú folyamat eredményeként éri el a városi környezet diktálta mércét: „...nagy lomha cipőjével, vörös kézzel, rendetlen és vizes kötővel egy leány jött be. A keze nyoma ráragadt a mi ragyogó sárga kilincsünkre.”⁵²

Ezen felül azt is hangsúlyozunk kell, hogy akárcsak a vallás tekintetében, a szerző nem kíván állást foglalni munka terén sem: nem nevez meg egyértelműen férfi és női munkatípusokat, azaz a feladatok nem strukturálódnak nemek szerint. Az bizonyos, hogy *Pipiskében* a tipikusan férfiak által végzett munkakörök, férfiak révén vannak betöltve, például a pap, orvos és vadász (kikapcsolódás szintjén) professziók. Azonban, túlmutatnak a kereten bizonyos leírások, megnyilvánulások: „Az orvos olyan tisztelettel fogott kezét Pipiskével, mint egy derék, bátor, okos férfival szokás.; „... nem siránkozott, hanem tettel töltötte el az idejét, mely előtt tisztelettel kell meghajolnom. Az ilyen kislányt bátran ereszteném én egyedül a nagyvilágba...”⁵³, vagy, a népnevelő iskola és a kisednevelő-intézet létrehozása, amik a női emancipációt előzik meg. *Zsófiika naplójában*, a generációkon belül észlelhetünk inkább különbségeket a munkamegosztás szintjén, de valójában csak az egyik pólus van részletesen kifejtve, hiszen a mű fiatal lányoknak szól. A fiatal lány segít be a konyhán, ő teríti meg az asztalt, majd segít felszolgálni az ételt, neki kell kora reggel bevásárolnia, még mielőtt a ház asszonya felébredne. Az sem mellékes, hogy Márta néni mindenképp arra inti Zsófikát ne lázadjon a feladatköre ellen, és mivel a lány nagyon lelkiismeretes nem is cselekedne másként. Ez is azt bizonyítja, hogy a „pipiske”-típusú lányregények kategóriájába illeszkedik a mű.

A családban betöltött szerepek, a barátokkal való kapcsolat, a műveltség, vallásosság és a munka kérdéskörének problematizálása által, elmondhatjuk, hogy az általunk vizsgált három

⁵² Szabóné Nogáll, *Zsófiika*, i.m., 92.

⁵³ Uő, *Pipiske*, i.m., 38.

műben valóban a szabálykövető, alkalmazkodó lány képe tárul elénk. Tudván azonban, hogy a német bakfisirodalom egyértelműen hatott a magyar nyelvterületen művelt fiatal lányoknak szánt írásokra, elengedhetetlennek tartom a nyelvi regiszter vizsgálatát az általunk górcső alá vett művekben. Kérdésfeltevéseink ezúttal a következők: hogyan beszélnek a bemutatott lányok? Milyen nyelvi regiszter áll rendelkezésükre? Kommunikációjuk kódolja-e a nyelvi lázadás jeleit? Nogáll Janka furfangos módon oldja meg ezt a problémát is. Első regényében, pontosabban annak felütésében, felvillantja a nyelvi lázadás lehetőségét, de azon nyomban törli is ennek megvalósulását, ily módon illeszkedve a konzervatív útmutatók sajátosságaihoz.

„– Bántották, édesem, de ő megbocsátott.

– Én pedig nem fogok! – kiáltott fel Pipiske. Talpra ugrott és összeszorította az öklét. Nem, azért sem. Jaj annak, aki őt bántotta! Csak kerüljön valamikor a szemem elé.

– Hát ugyan mit tennél vele? – kérdezte a pap bácsi, félig meghatva, de egy kicsit nevetve is, mert Pipiske olyan volt, mint egy berzenkedő cica.

– Megmondanám neki, azt mondanám neki, azt, azt...”⁵⁴

Ahogy az idézet is szemlélteti, Pipiske látszólag forradalmárként a világot készül megváltoztatni (talpra ugrik és ökölbe szorítja a kezét), heves megnyilvánulások közepette. Azonban, a pap reakciója (meghatódottsága és nevető arckifejezése), azt sugalmazza számunkra, hogy minden bizonnyal ez sosem fog megtörténni a lány személyiségét ismerve.

Elvira kisasszony a vele egykorúakkal, vagy csak pár évvel nagyobbakkal szemben lekezelő magatartásformákat enged meg magának, ami a szóbeli megnyilvánulásaiban (nem társalog választékos hangnemben, sőt egyenesen gőgös parancsolóként tűnik fel) is tükröződik: „Ostoba! Hát miért hoztuk el a cicát s a galambokat. Azt akarom, hogy ezek játszanak színpadon.”⁵⁵ Az idézett viselkedésformát megpróbálja gyakorlatba ültetni Katica édesanyjával szemben is, amikor kénytelen a lány helyébe lépni és a mindennapos házi munkát elvégezni, de ez esetben porul jár, mert a lázadása gyermekrablásban ütközik ki. Az Elvirával homlokegyenest ellentétben álló Zsófia személyében semmilyen szintű nyelvi lázadás nem tapasztalható. Valószínűleg mindez a szereplő naiv karakterének jellegéből fakad.

Az ifjúsági regények egyik fontos aspektusa a bálozás, illetve az alkalomhoz illő megfelelő ruhaviselet érzékletes bemutatása is. Úgy gondolom, célszerű külön is megvizsgálni

⁵⁴ SZABÓNÉ NOGÁLL, *Pipiske*, i.m., 9.

⁵⁵ Uő, *Elvira kisasszony*, i.m., 17.

a művekben tapasztalható nagylányi titulust jelző ruhaneműket, mivel általuk a testhasználatról is átfogóbb képet kaphatunk. A három lány közül Zsófia emelkedik ki leginkább e tekintetben, így az ő példája által vizsgálom meg a nagylánykorba lépést jelző motívumokat, ezzel egyidőben a testhasználat ábrázolását.

„S ekkor, bár még reszkettem, hogy szinte vacogott a fogam, furcsa dolgok történtek. Márta néni megparancsolta, hogy vetkőzzem le s feküdjek vissza az ágyba. Onnan azt rendelte, üljek fel, eresszem le lábamat s húzzam fel rendesen a harisnyákat, kössem meg csinosan és jól, mert annak nemhogy lecsúszni, de csak megráncosodni sem szabad! Ezután a szép tiszta cipő következett, majd sorba, rendesen az alsók, melyeket nem volt szabad úgy megszorítani, hogy alig szuszogtam. Aztán odavezetett a mosdóhoz és szó nélkül beledugta a fejemet a vízbe. Mikor egyszer benn voltam, vígan ment a többi, s finom, illatos szappan, könnyű fehér habokban lepte el a nyakamat, karomat. Sor került a fogkefére, a fésűkre, hajtűkre, s végül a csinos ruhára és kötényre is.”⁵⁶ – olvashatjuk az úri lányok által végzett reggeli toalett lépéseit Zsófia feljegyzéséből.

Az erélyes nagynéni kénytelen úgy tenni, mintha Zsófia ki sem kelt volna az ágyból és aprólékos magyarázattal lépésről lépésre diktálni unokahúgának a teendőket. A testhasználat hosszú időn keresztül a higiéniai szabályok elsajátításában és alkalmazásában jelenik meg, mindazonáltal a várva-várt nagylányi cím változásokat hoz a megszokott paradigmába: feltűnik a nagylánnyá avasztás újabb szimbóluma, a fűző. A századfordulós női testhasználatot több társszerzős munkájában is alaposan vizsgáló Szécsi Noémi megfogalmazásában: „A fűző által megformázott sziluett rendszerint a vonzó nőiséget jelképezi, a mellnél és csípőnél kiszélesedő, deréknál elkeskenyedő alkat a termékenységet jelképezi. Másrészt a fűző meglehetősen »egy kaptafára szabta« a női testet, és a zsenge lányokat is koruknál érettebbeknek mutatta és erősen szexualizálta az éppen uralkodó divat szerint.”⁵⁷ Zsófia is lélegzet visszafojtva várja, hogy magára ölthesse a hosszú ruhát megformáló ruhaneműt, de hamar rá kell jönnie, hogy még nem érett a presztízsdarab folyamatos használatára. Elegendő oxigén hiányában, a lány a földre zuhan és a rosszulléte mellé még meg is szegyenül a bálozó társaság előtt. Az orvosi diagnózis nagyon találóan meg is fogalmazza a széles női körben elterjedt, egészségtelen rózsaszínű

⁵⁶ SZABÓNÉ NOGÁLL, *Zsófia naplója, i.m.*, 10–11.

⁵⁷ SZÉCSI NOÉMI, *Lányok és asszonyok aranykönyve, Szépség, egészség, termékenység és szexualitás a 19-20. század fordulóján*, Bp., Park, 2019, 55.

ruhanemű viseletének háttérben meghúzódó okokat: „a hiúság piros virága, mely kinyílik minden leányarcon, ha valahol jó erősen húztak össze két selyemzsinórt”⁵⁸

A lázadás csekély mértékű megjelenítése és az alkalmazkodó lánytípus minden egyes rebellis helyzetben ellenpólusként való felmutatása, azt hívatott alátámasztani tehát, hogy a vizsgált művek a konzervatív, „pipiske”-típusú lányregények kategóriájába tartoznak. A lázadás megjelenítésének hiánya mellett, az imént kifejtett állítást támasztja alá a testhasználat és az arról való erotikus értelemben vett diskurzus teljes mértékű mellőzése is. A testhasználatról mindössze azért esik szó, mert ahogyan minden eddigiekben vizsgált szempont, úgy ez is a jövődöbeli asszonyéletre és az ahhoz kapcsolatos teendőkre predestinálja a lányokat. (Itt meg kell jegyeznünk, hogy mindez csak a 19. századi normatív keretek között értendő, hiszen az asszonyi élet szerves velejárója a várandóóság is. A női életvitelnek ezt a szakaszát azonban még a század végén is tabuként kezelték.) Ahogyan arra Szécsi Noémi is rámutat „...annak ellenére, hogy a környezet, a ruházat és a testi tisztaság fontos szerepet töltött be a lánynevelésben, mindez nem kizárólag a személyes higiénia fontosságának fenntartása miatt játszott döntő szerepet. Sokkal inkább, amiatt mert a lányból egyszer a háztartás irányítója lesz, vagyis a tisztasági szabályok betartója lesz, és ezáltal a saját testi higiénijára igényéből kiindulva érvényesíti szűkebb és tágabb környezetben a tisztaságot, ami a családtagoktól kezdve, a lakás tisztaságán át, a személyzet ápoltságáig terjed.”⁵⁹ Természetesen a legtöbb tanulási folyamathoz hasonlóan, ennek elsajátítása sem gördülékeny, de kíméletlen módszerességgel, hasznos útmutatókkal a test és környezet higiénijára könnyen elérhető és fenntartható. Mindezt Zsófia esete példázza tehát a legérzékletesebben, amikor a reggeli toalett elvégzése nélkül öltözik fel és Márta néni radikálisan módszereket alkalmazva megtanítja a lánynak, hogy milyen lépések betartása révén érhető tetten a megfelelő testi higiénia és ebből következően a környezet tisztasága is.

Milyen tehát az a fiatal, tizenéves, a gyerekkorból kinőtt, de a felnőttkort még nem elért lány, aki Nogáll Janka *Pipiske*, *Zsófia naplója*, valamint *Elvira kisasszony és más elbeszélések* című köteteinek a visszatérő hőse? Milyen az a tizenéves lány, aki a „pipiske”-típusú, konzervatív, szabálykövető, ellenkező esetben büntetéssel járó lányregény típusát dominálja? Legszembetűnőbb vonása a konzervatív lánynak a szabálykövetés. A vizsgálati szempontok lépcsőről lépcsőre azt támasztják alá, hogy a jó lánygyerek inkább eltűr, alkalmazkodik, mintát ad, de nem lázad. Mivel a gyermek- és a serdülőkor mezsgyéjén mozog, híján van az

⁵⁸ SZABÓNÉ NOGÁLL, *Zsófia naplója*, i.m., 166.

⁵⁹ SZÉCSI, i.m., 22.

ismereteknek és tapasztalatoknak, de kíváncsisága, életvidámsága és ambiciózus volta hozzásegíti – még ha addig rögzös út is vezet – azokhoz az ismeretekhez és erkölcsi normákhoz, amelyek révén tudatos és köbevésett elveket valló, valamint a mások érdekét mindig szem előtt tartó háziasszony válhat belőle. Státusa révén pedig képes lesz a háztartását vezetni, illetve a családi egyensúlyt, harmóniát megteremteni és fenn is tartani. Mindezt mi sem bizonyítja jobban, mint az, hogy lázadás nyomát kizárólag Elvira személyében észlelhetünk, de esetében is szembeállítva a jószívű, kedves kislánnyal, vagyis a pozitív pólussal. Erotikus vonások, még áttételes módon sem jelennek meg; a párválasztást rövid ismerkedési fázis, illetve ismert családi körből származó fiatalemberrel való házasságkötés követi. A személyiség fejlődésében, nem a tárgyi tudás számít mérvadónak, hanem az emberi interakciókban való megnyilvánulás, valamint a viselkedési normák betartása. Nem utolsó sorban, a munka a kontrolált életvitel fontosságát hangsúlyozza és a házaseletre készíti fel a fiatal lányokat.

II. A LÁNYREGÉNYTŐL A FIATAL HÁZAS NŐKNEK ÍROTT ELBESZÉLÉSEKIG: ÚJ HANG, ÚJ VILÁGKÉP

Amint a korábbiakban láthattuk, Szabóné Nogáll Janka úgy vélte, az ideális tizenéves lányképe a normákhoz való igazodásban ragadható meg. A kifogástalan magatartás eléréséig azonban rögzös út vezet. Akárcsak a mesékben, a fiatal lánynak is különböző próbatételeken kell átmennie (itt említhető meg: a házi munka elvégzési fortélyainak aprólékos megtanulása, a különböző alkalomhoz illő ruhaviselet elsajátítása, más környezetben való tapasztalatszerzés, a különféle társasági eseményeken szalonképes viselkedés tanúsítása és így tovább), valamint bizonyos jellemvonásokat maga mögött kell hagynia (olyanok, mint a naivitás, oktondiság, falánkság, hiúság), annak érdekében, hogy jellemfejlődési folyamatának végén elnyerhesse méltó jutalmát: magára ölthesse a nagykorúság jelképét, a hosszú ruhát és házasságra léphessen, vagyis biztosíthassa a társadalomban való érvényesülését.

Úgy tűnik, hogy noha a szerzőnek az általam konzervatív modern lányregények kategóriájába sorolt művei egy fontos szeletét képviselik életművének, felbukkannak benne olyan kötetek is, amelyek látszólag élesen ellentétben állnak az író által képviselt és bejáratott poétikával. Éppen ezért, arra vállalkozom a továbbiakban, hogy három mű: *A nagyobbik leány*,⁶⁰ *Szerelmes asszonyok. Tizenhárom történet*⁶¹ és *Flirt. Tizenhét történet*⁶²

⁶⁰ SZABÓNÉ NOGÁLL Janka, *A nagyobbik leány*, Bp., Singer és Wolfner, 1906.

⁶¹ Uő, *Szerelmes asszonyok. Tizenhárom történet*, Bp., Petőfi-Társaság, 1905.

⁶² Uő, *Flirt. Tizenhét történet*, Bp., Érdekes Ujság, 1911.

mélyreható vizsgálata révén bemutassam, miben változik a szerző poétikája, s hogyan épülnek be ezek a művek az életműbe, illetve arra is megkísérlek választ adni, hogy milyen megfontolás állhat a szemléletváltás hátterében.

A vizsgálódást *A nagyobbik leány* című regénnyel kezdem, mert ez számos ponton mutat rokonságot a fentiekben értelmezett *Pipiskével*, illetve *Zsófi naplójával*. Mint azt látni fogjuk, a regényben feltűnnek olyan szempontok is, amelyek a korábbi művek esetén nem kaptak szerepet, vagy adott esetben nem kerültek fókusz pozícióba. Pontosán ezekből a megfontolásokból nevezem *A nagyobbik leányt átmeneti alkotásnak*. A mű, ahogyan azt az alábbi feltérképezés is bizonyítani fogja, hidat alkot Nogáll Janka életművén belül a konzervatív, „pipiske-típusú” szövegek és a látszólag szabályoknak ellentmondó, azokat kiforgató alkotások között.

Történetünk főhőse, Mari tizennyolcadik életévében jár és az özvegy Torbágyiné előkelő otthonában lakik édesanyja elhunytá óta. A serdülő fiatal időről időre meglátogatja édesapját és féltestvérét, Titát is nagyon szereti azonban minden látogatás alkalmával visszavágyik a megszokott kényelembe.

„Olyan fél-árva leány volt ő, ki akkor, mikor édes atyja másodszor megnősült, teljes árvaságra jutott. Hogy hogy nem, feleslegessé vált a házban és Torbágyiné, édes anyjának egyetlen testvére, elment érte, hogy idehossa ebbe a régebbi és melegebb fészekbe. Akkor Mari csak öt éves volt s ma már, mikor történetünk kezdődik, tizennyolcadik évét töltötte be.”⁶³

Az együtt cseperedő unokatestvérek, Berta és Mari villanyoltást követően együtt álmodoznak az időben nem is olyan távol eső asszonyi életről és az ahhoz kapcsoló feladatkörökről. Egyértelműen kijelentik, hogy a férjjelölt csakis városi körökben mozgó lehet, hiszen vidéki feleségként a társasági életük korlátozott volna, mellesleg nem is szeretnének magányosan, vagy szűk ismeretségi körrel rendelkezve élni életük hátralevő részében. Az ilyen ábrándozások alkalmával képzeletbeli lakásberendezésekre, valamint ruhavarrásra és társasági eseményeken való részvételekre is sor kerül. Az álmok szövögetésében azonban a lányok csak ideig-óráig lelhetik kedvüket, hiszen a szerzőre jellemző sorsfordulatszerű megoldás révén a kötelesség elszólítja Marit és eltévedt utazóhoz hasonlatosan kénytelen újratervezni és felépíteni életét. A gondtalan fiatal lánykor feje tetejére áll és a makulátlan, ingergazdag környezet helyett egy elhanyagolt ház, egy pipiskekorba lépő fiatal, illetve egy pólás

⁶³ Uő, *A nagyobbik leány*, i.m., 6.

csecsemő várja a számtalan házi teendővel karöltve. Mari beilleszkedését, a szomszédasszony Vámosné segíti, aki által nemcsak teljesen új külsőt ölt a ház, válik szófogadó, szabálykövető serdülő lánnyá Tita, de még a csecsemő ellátása is gyerekjátéknak minősül, mi több a ház vezetőjéből egy teljes gazdaság koordinátora is lesz, aki üzleteket bonyolít le a környéken élő gazdasszonyokkal. Az olvasóknak attól sem kell tartania, hogy Mari vénleányként cipeli a ránehezedett terheket, hiszen annak ellenére, hogy rögzös út vezet a személyes boldogsága beteljesedésig, rátalál a szerelem. A beteljesült érzelmi kötődés révén pedig nemcsak személyes boldogságát segíti elő, hanem egy múltból kísértő haragos kapcsolat is békére lel.

A rövid ismertetőből kitetszik, hogy a regény számtalan ponton mutat rokonságot a korábbiakban vizsgált lányregényekkel. Egyrészt, feltűnik a félárvaság motívuma, ami még inkább hangsúlyozza, hogy a nehézségeken felülemelkedett és céljait elérő lány valóban követendő példa. Bármennyire is rögzös az út, megéri a küzdelem és főként a szabálykövetés, hiszen a lányt az út végén a vőlegénye várja. Másrészt, fontos szerepe van a dresszírozó, idős hölgynek, aki bevezeti a lányt a gyereknevelés és a ház körüli munkák elvégzésének fortélyaiiba: „No, majd megtanítom én. Mindenre megtanítom. Káposztát teszünk el és a homokba sok zöldséget. Gyümölcsöt a kamarába és tarhonyát a zacskóba. Gyerekség az egész.”⁶⁴ A szabálykövető és az azokat megszegni kívánó lánytípusok bevezetése ugyancsak a korábban vizsgált művekre emlékeztet. A *nagyobbik leány* az alkalmazkodásra sarkallja az olvasót ezzel egyidőben sugallja: a társadalomba való beilleszkedés egyik alappillére a felnőttek útmutatására alapozott feladatvégzés. Az unokatestvérek közötti ellentét nem különíti el élesen a lányokat, hiszen annak ellenére, hogy Berta makacs, autoriter személyiség hamar rájön, hogy Mari koránál fogva érettebb, mint ő és ajánlatos ráhallgati. Ezzel szemben a féltestvérek közötti ellentét, nemcsak élesen differenciálja Marit és Titát, de szakadékot is eredményez a két lány között. Tita verbálisan és tettek révén is, makacs módon lázad Mari hazaköltözése és háztartási módszerei ellen, végül azonban annyira ideális pipiske válik belőle, hogy az időközben asszonnyá lett Berta házvezetési tanácsadójává válik.

„Különben is a két testvér között óriási különbség volt. Nemcsak az a bájos ellentét, mely körülbelül mindig megvan a rakoncátlan pipiske és a szelíddé érett nagy leány között, hanem sok más körülmény is hasonlíthatlanná tette őket. Mari városban, fényes úri körben nevelődött, Tita pedig az elvadult kertben élte le gyermekéveit a bozótok és vadrózsák között, honnan ki-kiragadta olykor egy-egy nevelőnő, de ahová Tita mihelyt egyik-másik

⁶⁴ Uo., 36.

kisasszonyt a házból elszöktetett, megint csak visszavonult. Beteges és szomorú anyja, ezer falusi dologgal küszködő apja nem bírta ezt a *kis vadmadarat nyugodalmas és rendes kalitkához szoktatni. Igazán olyan volt, mint a vadmadár; féktelen, rendetlen, vakmerő...*⁶⁵

A hosszabb idézet nemcsak a fentiekben kifejtetteket hívatott alátámasztani, hanem egy lényeges különbséget is illusztrálni kíván a korábban vizsgált művekhez képest. Noha Pipiske is társnőnek szegül Nella mellé, ezáltal szerez tapasztalatot és lesz képes iskolájának megalapítására, a regényben nem kerül előtérbe oly hangsúlyos módon vidék és város ellentéte, mint ahogyan az a jelenleg vizsgált műben érzékelhető. A *nagyobbik leány* egyértelműen az olvasó elé tárja, hogy különbség van a lányok viselkedésében neveltetési környezetük és tanítóik kompetenciáinak függvényében. Mari azáltal, hogy nagynénjénél nevelkedett, német ajkú tanító segítségével ismerkedett meg a földrajz, az irodalom, a zene és az idegennyelvek világával. Tita lehetőségei, nővérével szemben, korlátozottak voltak leginkább amiatt, hogy a falusi bozótok és vadrózsák között kellett nevelkednie.

A fiatal lányok megváltozott érdeklődési köre nemcsak a barátokhoz fűzött viszonyt alakítja át, de a társként választott férfival való kapcsolatban is változásokat eredményez. Mari és Berta esténkénti társalgásainak fő témája a párválasztás és az asszonyi életre való felkészülés. Mindez azt bizonyítja, hogy nemcsak időnként és nem kizárólag a hosszú ruha felöltése után lehet már beszélgetni a jövődöbeliről, de nagykorúsodás előtt, sőt hosszú időn keresztül lehet ábrándozni róla. A frigy ebben az időszakban nem kizárólag az érdekeken, illetve a kölcsönös szimpátián alapul, hanem egyértelműen a szerelem jegyében köttetik, ami szintén lényeges eltérés a korábban tapasztalt vélekedésekkel szemben: „Mari férjhez fog menni és csakis így, a boldogság nevében fog búcsút mondani ennek a háznak. Aztán elindul. Egy szebb, melegebb hajlék felé.”⁶⁶ Ez a beszélgetés a barátnők között zajlik ellentétben a korábbi szokásokkal, ahol nagymama/ nagynéni, ritkább esetben anya és lánya között kapott teret. A regény nemcsak a megkezdett hagyományt folytatja: a nagyobb, érettebb lány mintaként jár a kisebb előtt utat mutatva neki, hanem a baráti kapcsolatokat is magasabb szintre helyezi ezáltal fontosabb szerepet tulajdonítva nekik.

A szépségápolási termékek és ruhaneműk skálájának kiszélesítése a lányregények progresszív felívelését mutatja. A regényt indító részben Berta nagyleányi státusához tartozó tárgyakkal találkozhatunk: „a hosszú ruhát, bodros haját, egy kis rózsaszínű fűzőt s valami

⁶⁵ Uo., 15. [kiemelés tőlem – N. A.]

⁶⁶ Uo., 10.

gyanús katulyát, melyben holmi titkos, fehér por volt; aztán egy cicát, mely azonban nem nyávogott, nem karmolt, nem is élt, hanem abban a gyanús katulyában kuksolt. Olykor végig-végig surrant a Berta arcán s ettől a Berta kis kerek arca olyan lett, mint a jól megcukrozott farsangi fánk. Hogy miféle cica volt ez, ti talán tudjátok, de én tovább már nem kutatom.”⁶⁷ A hosszú ruha, illetve a negatív következményekkel járó, az egészségre káros hatással lévő fűzőviselet feltűnő ruhadarabjai voltak Zsófikának is. Azonban a nagylánnyá avanzsálás kellékei között nem szerepelt a nő életében különböző célokat szolgáló púder, valamint az annak felviteléhez szükséges ecset. Mindez azt bizonyítja, hogy a lányok már nemcsak belső értékrendjük révén, hanem külső, olykor nevetségesnek számítóan fehér bőrük ragyogása által is szerették volna elnyerni kérők szívét.

Ami a legmérvadóbb eltérést mutatja a korábban tanulmányozott művektől az a munka felfogása és ábrázolása. A munkájából élő lány motívuma jellemezte a *Pipiske* című regényt is: anyagi javakat tartalmazó hozomány hiányában, a lánynak nem marad más lehetősége, mint személyiségével, megszerzett tapasztalataival és munkája által belépni a házasságba. Az említett aspektus azonban az idézett műbe nem kapott hangsúlyos szerepet, mert a férjhez menés azonnal követte az iskolalapítást. Pontosabban, az intézmény létrehozásakor Paula már ismerte Jenőt, mi több a házasság küszöbén álltak. Így, nem jelenthető ki egyértelműen, hogy munka hiányában a lánynak nem lett volna lehetősége boldogulni a társadalomban. Ezzel ellentétben, amit Mari esetében tapasztalunk, az a női emancipáció egyik kulcsfogalmát, a dolgozó nő ideáját testesíti meg. Vidékre való visszaköltözésekor, Marit egy elhanyagolt, roskatag ház és egy még rosszabb állapotban lévő, elvadult kert fogadta. A lány arra kényszerül, hogy a korábban nem tapasztalt kétkezi, verejtékes munkával újítsa fel a házat, illetve hozza rendbe a kertet. Mivel azonban nem ismerte a „fészekrakás módszertanát”, hamar kimerült a fáradozásban („Mari csakugyan megkezdte a fészekrakást. Egyedül, segítség nélkül, mert hiszen Tita az örökös bizalmatlanságával, félelmével s harcra kész dacoskodásával még csak szaporította a dolgot, gondot.”⁶⁸ ; „...Mari íme már kétszer is megkoppantotta ujját a kalapáccsal. [...] megtörölte a verejtékes homokát”⁶⁹) és egy munka közbeni földre zuhanás volt szükséges ahhoz, hogy visszabilenjen a valóságba és segítséget kérjen. Lencsi néni, a szomszédasszony, pedig annyira jó tanácsadónak bizonyult, hogy egy év elteltével, Mari már üzleteket tudott lebonyolítani az általa művelt gazdaságból származó hasznokkal: „a busás

⁶⁷ Uo., 5–6.

⁶⁸ Uo., 26.

⁶⁹ Uo., 26.

zöldségtermést szállítja, a fényes mézüzleteit bonyolítja le.”⁷⁰ A kétkezi munka bevezetése és a saját munkából való élés motívumának fontosságát a mű megjelenése előtt egy jóval korábban és egy azt követően írt feljegyzést támasztja alá, miszerint: „Nem lehet itt félnünk a családi élet megmértelyezésétől, nem a nőiesség elvesztésétől, mert éppen a kettőre fog nemesítőleg, javítólag hatni a munka.”⁷¹; „a munka szórakozásnak számít vagy menekülésnek.”⁷² A főhősünk esetében először terhet jelentett az elvégzendő feladatok halmaza, de mihelyt megtalálta helyét, teljesen beilleszkedett régi-új családjá körébe, már kedvteléssel végezte azokat.

Láthatjuk tehát, hogy a lányregények megírásának változó konvenció Nogáll Janka életművében is megmutatkoznak. A lánynak, Szécsi Noémi szóhasználatával élve, még mindig illetett „nőrokonai körül serteptérlve elsajátítani a háztartási ismereteket”⁷³, az utána következő generáció előtt modellként, követendő példaként járni, szabálykövetőnek, és illemtudónak lenni. Mindez azonban nem jelenti azt, hogy minden helyzetben az elvárásoknak kellett eleget tenni, s ezt példázza Mari önfeláldozó magatartása, aki egy nemes cél érdekében (Veron beteg gyerekének egészségi állapota felől érdeklődve), kész áthágni a szigorú apai parancsot és a tiltott földre lépni: „Akkor hát itt az én életem! - szólt Mari. - Lehetetlenség az, hogy az én jó atyám ebben az esetben meg nem engedné. De ezt én mondom, tehát enyém a felelősség.”⁷⁴ A lázadás explicitebb formában való megnyilvánulása: „Én nem akarom, hogy engemet innen elvigyenek. Én nem akarom, hogy Mari hazajöjjön és ráncba szedjen engemet.”⁷⁵; a vidék-város között meghúzott éles ellentét: „Csakis városit és csakis nagy urat.”⁷⁶; a korábban férfiak által végzett munka nők általi kivitelezése és a szerelmi alapú házasság: „most elmehet azzal a királyfival, aki érte jött?”⁷⁷, mind-mind azt bizonyítja, hogy a társadalomban bekövetkező változásokkal szoros párbeszédet folytat *A nagyobbik leány*, felkészítve fiatal olvasóit a megváltozott normák keretei közé való beilleszkedésre.

⁷⁰ Uo., 109.

⁷¹ VÖRÖS Vidor, *A nőiességről*, *Nők Lapja*, 1871/ 3, 48–49.

⁷² TELESZKY Anna, *Egy egészen új leánytípus (A dolgozó nők nehéz problémájához)*, *Korunk Szava*, 1933/22, 371–372.

⁷³ SZÉCSI, i.m., 24.

⁷⁴ SZABÓNÉ NOGÁLL, *A nagyobbik leány*, i.m., 75.

⁷⁵ Uo., 21.

⁷⁶ Uo., 9.

⁷⁷ Uo., 178.

II. 1. Megkeseredett asszonyélet, vérforraló parfümé, feltűnő fehér púder, rózsaszínű fűző és hajsütő vas: Nogáll házasságtörténetei

Jelen alfejezetben azt kísérlem meg nyomon követni a fentiekben már említett két elbeszéléskötet révén (*Szerelmes asszonyok. Tizenhárom történet* és *Flirt. Tizenhét történet*), hogy milyen poétikai változásokat, bejáratott konvencióktól való eltérések mutat Nogáll Janka életművének a fiatal házas nőkről szóló szelete az eddigiekben tárgyalt alkotásokhoz képest. Úgy gondolom, az elemzés tárgyául választott szövegek érzékletes példái annak, hogy milyen lesz a fiatal lányok számára szánt ifjúsági regény, a századfordulós korai magyar lányregény korai utóélete az alműfaj kanonizációját követően. Minden jel szerint ugyanis a sikeres lányregényekből nőtt ki Nogállnál a fiatal asszonyoknak szánt történettípus, nem mellesleg arra is választ kaphatunk, hogy a megváltozott életkor és célközönség milyen mértékben alakítja át az eddigiekben górcső alá vett retorikákat.

Még mielőtt a lány a keserves, kiszolgáltatott csak bizonyos érdeknek eleget tevő asszonyi sorsra jutna,⁷⁸ az udvarlási és jegyességi szakaszban bizonyos szabályoknak megfelelően kell viseltetnie magát. A *felvégén* című rövidpróza tanulsága alapján, vidéki környezetben miután a férjjelölt megfogalmazza elvárásait a lánnyal szemben és a falu közbejárójának segítségével tudomására is juttatja ezeket: „Legyen erős, dolgos és jó gazdaasszony.”⁷⁹, a serdülő fiatal a régi szokásokkal ellentétben (amikor csak a ház belső teréből szemlélhette lélegzetvisszafojtva és reszkető kezekkel a vőlegényjelöltet– *A Huszár*.

⁷⁸ Állításom meglehetősen hű az abból a szempontból, hogy a fentiekben arról esett szó, hogy a korábban tapasztalt érdekházasságokkal szemben feltűnik a szerelmi alapú házasság. Mélyebbre ható vizsgálat révén, könnyen bevallhatjuk: ez a populáció csekély számát érintette. A társadalmi érvényesülés érdekében a századfordulón még nagyszámban kötöttek érdekházasságok, ami a nők érvényesülési lehetőségeivel magyarázható leginkább. Ennek következtében, amint azt az alábbi elemzés is bizonyítani kívánja, az asszonyélet az esetek nagytöbbségében nem a derű és felhőtlen életvitel, hanem a búskomorságban szenvedő, álarc mögé rejtőzött és a reprodukcióért felelősséggel terhelt szerepnek való megfelelés jegyében zajlik. Mindez alátámasztható egy korabeli újságíró vélekedésével, aki a következő módon summázza a nők szerepkörét a századfordulón: „A férfi magához veszi az asszonyt, mert nemi vágyai kielégítést keresnek, vagy mondjuk: utódokat akar. És ezzel az illető nőnek megélhetést biztosít. Nemcsak a nő akarja, hogy odaadott testével szemben megélhetése állandóan biztosítva legyen, de a férfi is, hogy miután birtoklásába helyezte a nő testét, vele annak munkaerejét is, az csakugyan az övé maradjon. Ha portyázásra megy, más ne használhassa, ne vehesse bérbe távolléte idejére sem. Így e gazdasági okokból jött létre a házasság, illetve ezen át a családi állapot intézménye, mint a magántulajdon fogalmának legegyszerűbb társadalmi szervezete.” – FÉNYES László, *A társadalom és a nemi kérdés*, Bp., Molnár Lapja, 1907.

⁷⁹ Szabóné Nogáll, *Flirt*, i.m., 102. Látható tehát, hogy a 19-20. század fordulóján a nők emancipatorikus mozgalmainak köszönhetően a házassági feltételek is változó aspektusokat mutattak. A különböző szépségápolási termékeket forgalmazó iparágak fellendülésével és a munka megváltozott szemléletével, „az alsó középosztálybeli férj nem csupán a lány hozománya, családi befolyása iránt volt érdekelt, hanem a jó külső és fiatalság is súllyal nyomott a latban. Emellett, a századforduló újdonságaként a jövőbeli feleség munkaerejére és keresőképességére is igényt tartott a férjjelölt.” – SZÉCSI, i.m., 146.

*Történet a régi világból*⁸⁰ című elbeszélés rávilágítása szerint), „kikeményíti mind a két szoknyáját, befonja a széles pántlikáját és piros selyemmel kivarrt brünnel cipővel elmegy a táncba.”⁸¹ Érdeemes megfigyelni az udvarlási fázisban észlelhető hangsúlyváltásokat. Noha, még mindig érvényben van a mindkét fél számára kedvező házasságkötés (anyagi juttatás fejében társadalmi pozíció biztosítása), már nem kizárólag a szülők, nagynénik vagy barátok társaságában találkozhatnak a házasságra készülő fiatalok. Emellett, a találkozás során megélt érzelmi hullám helyett, a külső tényezők kerülnek fókuszba. Nem feltétlenül az számít, hogy mit él át a lány a találkozás alkalmával, hanem az hogyan van felöltözve.

Nogáll Janka további rövidprózái arra világítanak rá, hogy az éppen viselt ruházat nemcsak az udvarlás fázisát határozza meg, hanem a fiatal asszonyok szerepkörét is. A *Messziről* című elbeszélés egykor Dusikának becézett, de ma már sovány, sápadt és búskomorságban szenvedő főszereplőjéről a következőket olvashatjuk: „Kék ruhát viselt, lenge, illatos batisztot, nagy, sallangos csokorral. [...] Szőke haját három ágba fonta [...] és homloka köré két apró bodrokat csavarintott.”⁸² Mindez arra enged következtetni, hogy ami lányként megnyerőnek minősül, az asszonyként egyenesen taszítóvá válik.

Az életkori sajátosságokhoz nem illő öltözet és annak férfiak általi negatív megítélése természetesen nem tántorítja el a hölgyeket attól, hogy mindenfajta házi praktikát gyakorlatba ültetve, megpróbálják elrejteni életkorukat és legjobb esetben felkelteni a férjeik érdeklődését az egykoron megszeretett lány iránt. „Abban a kockás barchet-slafrokban volt, melyet rajta, a férjén kívül nem látott úriember soha. [...] A barna kockák alatt egy idő óta csecsés, rózsaszínű fűző lappangott, sok csipke meg szalag súgott bűgött, sőt egy csomó eszenciába mártott vatta mindenáron azon iparkodott, hogy erős gyöngyvirág illatba fullassza azt a szelíd, házias, megnyugtató sajtzagot, melyet a megátalkodott slafrok árasztott.”⁸³ – értesülhetünk A *leckében*, annak az idősödő asszonynak a ruhaviseletéről, aki egy jó ideje elkerülte férje figyelmét és érdeklődési körét. Hangsúlyozandó, hogy az egykoron nagylánnyá avatás eszköze, a rózsaszínű fűző, idősödő korban a kívánt sziluett elérésének kellékévé válik. A valamikori csábítás alkalmatlansága, a vérforraló parfümé, pedig a középkorú nő sajtzagának elfedésére használatos. De a másik nem figyelmének felkeltése akár a szélsőséges megoldásokban is megmutatkozhat. Az elbeszélésekben szereplő feleségek egyike, a barátnők mintáját követve, mindenáron fiatalabb arcboort szeretet volna magának: „Napok óta erős

⁸⁰ Uő, *Szerelmes asszonyok*, i.m., 13.

⁸¹ Uő, *Flirt*, i.m., 111.

⁸² Uő, *Szerelmes asszonyok*, i.m., 38.

⁸³ Uő, *Flirt*, i.m., 30.

bőrhámlasztó kúrát tartott s az ehhez való szerek olyan kámforszagot terjesztettek, amire azt mondják lenn Pesten, hogy nem lehet kitartani. Az asszony azonban mindenáron új bőrt akart. Eddig már valamennyi barátnője megvedlett, fehéren, rózsásan járt fátyol alatt. Mit vétett ő, hogy tovább is a régi barna, zsíros bőrével járjon? Szólt és bepácolta arcát néhány nap előtt.”⁸⁴

Ezen a ponton, úgy vélem, jogosan tevődik fel bennünk a kérdés: Mi okozza a házasságban élő nők boldogtalanságát ezekben a történetekben? Miként magyarázható az, hogy ezek a fiatal házasság nők különböző, fiatalító és a párjuk figyelmét felkeltő megoldással élnek? *Az első, az igazi és az utolsó* című elbeszélés, a fiatal férjezett nő átmeneti időszakának három szakaszát tárja az olvasó elé. A házasságra lépés első fázisát a „rántottás vacsora” szimbólumával illeti az elbeszélő. „A magányos, elhanyagolt asszonyok vacsorája ez, mely elfogyasztása után a fiatal házasszony kizárólag a „csupa szerelmes, lázas, istentelen történet”⁸⁵ által élheti meg vágyait. A következő szakasz a „Decolletage”. A házasságkötés ezen fázisában az asszony Gerbeaud-hoz, színházba és egyéb társaságokba jár, mi több, „egy meghatározott napon ő maga fogadott vendégeket, meleg teát és sonkás kenyeret osztogatván azoknak, akik szép karjaira, gyönyörű vállaira éhezének és szomjúhozának.”⁸⁶ Látszólag a társasági élet gyógyírként szolgál a magára maradt és a férje szemében már nem vonzó, hiszen megszerzett nőnek. A történet továbbolvasása azonban jelzésszerűen utal a más férfi karjai között megtalált boldogságra: „egyik este a púderrel és a sok piszokkal együtt még egy kis láthatatlanul égő piros foltot dörzsölgettet le a bal válla csücskéről, mely e művelet után még jobban bizsergett és jobban izzott.”⁸⁷ A férjezett nő új életének utolsó mozzanatát ezekben a korábbi Nogáll-szövegekhez képest meglepő alkotásokban a vörösre festett haj szimbóluma jelképezi. Az „utolsó segélykiáltás”⁸⁸ periódusában az asszonynak rá kell jönnie, hogy a különböző szépségápolási praktikák, illetve a más férfi karjai közt megtapasztalt boldogság sem hozta közelebb a férjéhez. Így, hazaköltözik szülőházába, „vén, ráncos, ősz hajú asszonyként, mint aki már nem vár semmit csak a vigasztaló atya látogatását.”⁸⁹

Korábról már láthatóvá vált, hogy a ruházat és a kozmetikumok kiemelkedő szerepet képviselnek az eladósorban lévő lány életében, hiszen egyebek mellett a szépség, a külső adottságok is jelentős aspektusát képezik a párválasztásnak. Az is kiderült, hogy a házasságra lépő nő esetén szintén a karcsúra fűzött derék, valamint az olykor feltűnően fehér púder

⁸⁴ *Uo.*, 181.

⁸⁵ SZABÓNÉ NOGÁLL, *Szerelmes asszonyok*, i.m., 38.

⁸⁶ *Uo.*, 83.

⁸⁷ *Uo.*, 83–84.

⁸⁸ *Uo.*, 94.

⁸⁹ *Uo.*, 97.

használata lesz mérvadó. Izgalmas világképi kérdés viszont, hogy az elhanyagolt és a házasságából kikacsintó fiatal nő a későbbi Nogáll-szövegekben szintén a szépségipar termékei révén lesz újra kíváncsi: „Előkerül a púderes skatulya, melyet szerencsére nem főztek fel a gyerekek, a fűző, a hajsütő vas és a sok lim-lom között a szerelmes vágyak melyek a gyermeklárma közben elnémultak, a pipafüstben el-eltevédtek, a harisnyastoppolás alatt elszundikáltak, de felébredtek, szárnyra keltek, ha a szalonajtó kinyílik.”⁹⁰ Nogáll elbeszélésköteteiben tehát komoly elmozdulás érzékelhető a fiatal – még házasság előtt álló – lányoknak és lányokról szóló művekhez képest, hiszen csak az említés szintjén, vagy nem hangsúlyos szerepben feltüntetett termékekhez viszonyítva, jelen esetben a kozmetikumok a művek egyik legfontosabb aspektusát képviselik.

Többször ejtettem szót az asszonyi élet gyötrelmes voltáról és a lehetséges boldogságforrásokról, így ideje felnagyítani a sivár asszonyélet aspektusait és a szépségápolási termékek használata mellett feltűnő örömforrásokat is, hiszen ezek szintén különbségeket mutatnak a korábbi művekhez képest. Pipiske, Zsófi és Mari története is boldog házasságban teljesedik ki. Az illedelmes magatartás meghozza számukra a jutalmat: a nagylányi titulus elérésével szinte kéz a kézben jár a becsületes, nőket tisztelő és védelmező kérő. Az imént kifejtett narratívával azonban ellentétben áll a jelenleg vizsgált művek poétikája.

„Kovács Aladár megint megnyalta szája szélét, mialatt arra gondolt, hogy a férfiak lexikonja szerint: az asszony látható erőssége egyidőbe esik az akarat és makacosság gyengülésével.”⁹¹; Balázs elmélete azt diktálta: „A nóta. Csakis a nóta. A nótaját kell eltalálni és rögtön megpuhul. Van olyan asszony, akinek három nóta is elég, van, aki húszig, százig is kibírja. Csak húzatni kell neki. Én pedig huzatom az ingemért is. Egyszer majdcsak ráakadunk arra, amire ő is beadja azt a karcsú derekát.”⁹² Ha pedig beválik a fenti kecsegtetési módszer valamelyike, a szerepek azonnali fordulatot vesznek. A feleség gondoskodhat arról, hogy maga mellett tarthassa férjét, aki korábbi szokásaihoz mérten, előszeretettel látogat meg más asszonyokat is. Sőt, olykor még a gyerekek is szerepet kapnak a családfő otthontartásában, vagy szigorú korlátozásában. *Az első esemény* címet viselő elbeszélés arra világít rá, hogy a gyerekek tudattalan bevezetése ebbe a folyamatba sikerrel is járhat. A kislánynak muszáj édesapjával mennie Pestre és minden lépéséről beszámolnia édesanyjának hazaérkezésük után. A helybeli orvoslás céljából a nagymamának is tudósítani kell az eseményeket, mivel

⁹⁰ Uo., 107.

⁹¹ Uo., 31.

⁹² SZABÓNÉ NOGÁLL, *Flirt, i.m.*, 44.

nála száll meg a gyermek és az apja. A kislány reggel lelkiismeretesen át is kutatja az édesapa zsebét a hallgatásért cserébe ígért jutalomért és a következőket találja bennük: „három dugó, egy hosszú, fehér kesztyű, kért hajtű, egy arany sarkú, piros cipő és egy rózsaszínű másni.”⁹³

Ezek szerint a Nogáll-történetek szerint nemcsak a férfiak tanúsítottak hűtlenséget feleségeik iránt, hanem ez fordítva is jellemző volt. Az elbeszélések nagy többségében arra találunk példát, hogy az asszonyok ily módon próbálták elűzni magányukat és találtak megértésre. Például, Magda kárpótlásként fogja fel tettét azért, mert a férje elszívja a hálósobában is a maga négyes kubáját, nikotint ken az orra alá, kedveli a fokhagymát, a kirakatok elől elrángatja, mi több az utcán a lábára hág és oldalba könyököli: „nem láttam a rézmetszettgyűjteményét, melynek megtekintésére az alatt kért fel, míg a tanácsosék zsúrja után rám adta a köpenyemet, eligazította a ruhám ujját s forró lehelettel fújta a nyakamba ezt a szót: *Akarom!* Nekem végig is futott tőle a hideg a hátamon, a halántékom is kalapálni kezdett, a szememet is lezártam, sőt is éreztem, mintha ütöttek volna és torkon ragadnának...AH, tud maga beszélni! [...] És akkor, mikor a kocsiban segített és tüzet adott az én szegény jó férjemnek, aki természetesen a konflisban is elszívta a maga négyes kubáját, már tudtam, hogy el fogok menni és meg fogom nézni a rézmetszeteket.”

Más szövegek női hősei a férfiak mintáját követve élnek erkölcstelen életet. Az egyik legszemléletesebb példája ennek a *Vénusz tyúkja* című elbeszélés, amelyben a férjezett, huszadik életévén nem sokkal túl levő háziasszony hol patikusnéként, hol pedig doktornéként van említve, annak függvényében, hogy mikor melyik titulust viselő férfi felesége. „A marriage, az unalmas kettős játék. Az asszony szívesen eljátssza sokáig, ha jobbat nem tud. De ha egyszer belekóstolt a hármastarokba, annak a nyugtalan, izgató meglepetéseit visszakívánja.”⁹⁴ – olvashatjuk az elbeszélői kommentárt, amelynek Lencz Ábrissné teljes mértékben megfeleltethető, hiszen az esti kártyapartik során először az orvos által meginvitált patikárus szereti el majd, amikor a patikus is megvendégeli az orvost az „visszaszerzi” egykori feleségét. Az elbeszélés vége pedig így kommentálja a helyzetet: „miután kijátszotta mindkét embert, egy harmadikat keresett magának, a közjegyzőt.”⁹⁵

A korabeli nőkről szóló vélekedéseknek megfelelően, az általuk tanúsított züllött, feslett magatartás természetesen nem maradt megbélyegzés nélkül. Ez fontos, hiszen itt az az alapvető kérdés, hogy az elbeszélésekben ábrázolt női félrelépéseknek mi a tétje: a házasság veszélyeire

⁹³ Uo., 93.

⁹⁴ Uo., 40.

⁹⁵ Uo., 57.

és kísértéseire figyelmeztetnek s ez a domináns vonulat és ehhez képest kerül elő, hogy bizony, ha a nők félrelépnek, akkor súlyos következményei vannak ennek, tehát ne tegyék – vagy más. Az imént idézett elbeszélői megjegyzés mellett, számos példát találhatunk férfiak által tett nőkkel szembeni kritikára: „Pedáns ember voltam, s ebből sejtettem, hogy egyedül maradok.”⁹⁶ – meséli az ősz hajú ember, a fiatal generációnak óva intés gyanánt utalva arra, hogy az erkölcsös emberekkel nem szívesen lépnek házasságra a fiatal lányok. Ha ezt meg is teszik, minden bizonnyal osztozni kell majd rajtuk: „Van abban egy kis megnyugtató, hogy az ilyen csöndes, hideg, érzéktelen asszonyt könnyebb megőrizni.”⁹⁷ – állapítja meg Bodrogi Tamás.

A *Szerelmes asszonyok* és a *Flirt* című elbeszéléskötetek tanulmányozása egyértelműen rámutat a megváltozott életkor és célközönség következtében az eddig ismert narratológiai megoldások, poétika és világkép átalakulására Nogállnál. Ezeknek a köteteknek a szemlélete értelmében a célok eléréséig nem a konzervatív típusú, szabálykövető és alkalmazkodó magatartás vezet, hanem az illemnek ellentmondó, szemérmetlen viselkedés. Ennek egyik legnyilvánvalóbb narratív technikája a férfi-női kapcsolatok és ezek legnagyobb veszélyeinek és kockázatainak a beemelése, amelyet a korábbi lányregények szinte teljesen kizártak. Enne következtében az erotikus vonások is helyet kapnak az elbeszéléssorozatokban, ami a szépségápolási termékekkel, illetve a házasság szétszálazott intézményével együttesen képeznek lényegesen eltérő poétikákat. Az előzőekben vizsgált útmutatókkal szemben, ahol a sztoicizmus szötte át a történeteket, sugallva: a boldogság kizárólag akkor érhető tetten és a társadalomban csupán akkor lehet boldogulni, ha a fiatal serdülők alkalmazkodnak és nem állnak szemben a világgal, a fentiekben elemzett, életkorilag egy generációval későbbi, a lányokból fiatal házasságba váló olvasóknak szánt művek azt bizonyítják, hogy az erkölcsi rend megbomlásával a korábban vallott elvek nem viszik előbbre a férfiaknak és ezzel egyidőben a társadalomnak kiszolgáltatott női nemet. A látszólagos boldogság még megalkuvással elérhető, de az átlagosnak levés bátorsága ilyen megváltozott követelményrendszer keretei között nem célravezető. Az asszonyi élet sanyarú sorsának bemutatása komoly váltás a lányregények idilljével szemben, s közelíti ezeket az elbeszéléseket a korabeli radikálisabb társadalomkritikai irodalomhoz, amely – például Ibsen vagy Bródy Sándor korabeli drámaiban – kendőzetlenül beszél a polgári nők kiszolgáltatottságáról a házasságban.

⁹⁶ SZABÓNÉ NOGÁLL, *Flirt*, i.m., 55.

⁹⁷ Uő, *Szerelmes asszonyok*, i.m., 133.

II. 2. A Nogáll-féle lányregény és házastörténet mint a fiatal felnőtt lányoknak szóló új, differenciálódó szövegtípusok

A fenti elemzésekből láthatóvá vált, hogy Nogáll Janka életművében a korábban tapasztalt erotikus vonásoktól való tartózkodás, a feslett, erkölcstelen, szemérmetlen tartalmaktól való distancia, amely a *Pipiske*, a *Zsófia naplója*, valamint az *Elvira kisasszony és más elbeszélések* című alkotásokat jellemezte, látszólag teljes mértékben átalakul a *Szerelmes asszonyok*, valamint a *Flirt* című elbeszéléskötetek narratológiai elvében, hiszen a szerző már nem ódzkodik az effajta vonások megjelenítésétől, sőt véleményem szerint, ezek válnak a művek legfontosabb szervezőelvévé. Az is kiderült, hogy a poétikai szervezők nem tekinthetők radikális fordulnak, mert például, az általam *átmeneti regénynek* nevezett, *A nagyobbik leány*, noha mutat még közös vonásokat a „pipiske”-típusú művekkel, olyan jellemzőket is tükröz, amely inkább az utóbbi kategóriát jellemzik.

Fel is tevődhet bennünk a kérdés: mi okozza az életműben bekövetkező változásokat, mi magyarázza a látszólag teljesen eltérő narratívát? Legkézenfekvőbb válasznak pedig az tűnhet, hogy bizonyára a művek kronologikus sorrendben követik egymást, ezáltal mutatva lineáris fejlődési ívet az életművön belül. Azonban, ha megvizsgáljuk a művek megjelenési éveit, azonnal el is vethetjük a prekoncepciónkát, hiszen a *Pipiske* valóban elsőként jelenik meg, 1865-ben és a *Zsófia naplója* követi is 1900-ban, de közéjük beékelődnek olyan elbeszéléskötetek, mint például *A kiskocsi és más történetek* (1900),⁹⁸ amely vélekedésem szerint, kisgyerekeknek szánt mű a számos mesei formula, a szimbolikus világ domináns hatása, varázseszközök jelenléte, illetve a történetek végén levont tanulságok miatt. Ha még tovább megyünk, akkor azt is megvizsgálhatjuk, hogy az *Elvira kisasszony* szintén beékelődik a *Zsófia naplója* és a *Szerelmes asszonyok* (1905) közé. *Pipiske* és *Zsófia naplójával* elkezdődik tehát egy útmutatási folyamat az eladósor küszöbén álló lányok számára, az asszonyi életre való felkészítés céljából. Így, azt várnánk, hogy az sivár asszonyi életet ábrázoló műveket megelőzze a *Nagyobbik leány* (1906), ami hidat képez a konzervatív narratíva, illetve az annak látszólag élesen ellentmondó poétika között. Ezzel ellentétben, azzal szembesülünk, hogy az említett *átmeneti regény* beékelődik az asszonyi sorsot taglaló művek közé, mert a *Flirt* jelentősen később jelent meg, csupán 1911-ben.

Mindez magyarázható azzal, hogy szélesebb olvasóközönségnek kívánt eleget tenni a szerzőnk, és e megfontolásból a befogadók apraja-nagyját szeretne volna kiszolgálni. De az is

⁹⁸ SZABÓNÉ NOGÁLL Janka, *Kis kocsi és más történetek*, Bp., Filléres Könyvtár, 1900.

valószínűsíthető, hogy az életkori határok kitolódásával magyarázható az éles váltás. Gondolok itt arra, hogy a századfordulón megfigyelhetően kitolódik a nők általi házasságra lépés időszaka, amelyre a művekben is találunk reflexiót. Míg Pipiske és Zsófiika esetén a nagylányi állapotot szinte azonnal követi az asszonyi szerepkör (megközelítőleg 16-17 éves korról beszélhetünk), addig Mari 18 éves korban tűnik fel a regény első lapjain, és bő egy és fél évnek kell eltelnie ahhoz, hogy a lánykérés egyáltalán szóba kerüljön. Az asszonyi szerepkör kezdetének későbbi elérése lehetőséget adhatott a szerzőnek, hogy még idejében felkészítse „lányait” a rájuk váró gyötrelmes életvitelre. De ennek ellenkezőjére is asszociálhatunk: elképzelhető az a korabeli normatív nőkkel szemben felállított szabályrendszer, melynek keretei közé nem illeszthetők be az erotikus vonások még áttételes módon sem.

Mindazonáltal, ami véleményem szerint leginkább magyarázza a fiatal lányoknak és nőknek szánt Nogáll-szövegek eltérő dinamikáját, világképét, az a különböző olvasógenerációkhoz való igazodásban rejlik. A megváltozott szerepkör megváltozott témákat és kifejezési módokat kíván: miközben a Nogáll-féle lányregényeket konvenciózus módon az idill dominálja és megjeleníthetetlen bennük a párkapcsolat, a fiatal nőknek és nőkről szóló regények radikálisan más világban játszódnak és hasonlóan konvenciózus módon nem lesz bennük a gyerekkorhoz és fiatal felnőttkorhoz társított idill. Már nincs tétje az instabilitásnak, a házimunka elsajátítási módszereinek, esetleg a „boldogan éltek, míg meg nem haltak”-típusú végkifejletnek. Mindezzel pedig együtt jár a kiszolgáltatottság és a hűtlenség ábrázolása, mi több a kozmetikumok különböző életszakaszokban betöltött funkciójának bemutatása s ezáltal ezek a történetek nagyon közel kerülnek a korabeli társadalmi regényhez vagy drámához.

Többször utaltam arra, hogy az életműben bekövetkezett poétikai fordulat csak látszólag áll élesen ellentétben a korábbi konzervatív írásmóddal. Mindezt azért jelenthetjük ki, mert ha megvizsgáljuk a korabeli női írókkal szembeni elvárásokat, akkor rádöbbenünk, hogy szerzőnk eleget tesz azoknak még az erotikus vonások megjelenítésekor is. Mint ismeretes, a női irodalom fogadtatása ingovány talajon mozgott. A szélsőséges megnyilatkozásokkal ellentétben (egyértelműen elvetendőnek, vagy dicséretre méltónak vélték a nők tollából származó írásokat), a 19-20. század fordulóján feltűnt egy olyan kritikusi réteg, amely kíváncsi magatartást tanúsított a női szerzőkkel szemben. Meg akarta ismerni, a „nőt” a női szerzők révén, természetesen bizonyos narratológiai feltételek mellett. Az éles ellentétet mutató elváráshorizont értelemszerűen két pólus között oszcilláló követelményeket állított a női íróknak. L' Homme Ilona összefoglalója szerint, „voltaképpen egy passzív, szemérmes és érzelmes, de egyúttal őszinte és a megszólalását művészként irányító (női) szubjektumnak

magamagát (mint nőt) a másik (a férfi) vágyának (passzív) tárgyaként kellene megmutatnia.”⁹⁹ Majd később hozzáteszi ebben a narratívában „a szemérmelenség, a szenvedélyesség és a szexualitásról való beszéd, illetve a nő aktívnak való ábrázolása természetellenesnek minősül és ebből kifolyólag művészileg is elítélendő.”¹⁰⁰ Hogy mindezek ellenére, Nogáll Janka erotikus vonásokat megjelenítő művei nem részesültek elmarasztaló véleményezésben, sőt a korábbi mintákat is követik bizonyos értelemben, onnan eredeztethető, hogy a túlzott vagy indokolatlannak vélt erotikus vonásokkal szemben, a *Szerelmes asszonyok* és *Flirt*, a túláradás hevének ellentmondva, pontosan annyi információt közöl, például a hűtlenségről, amennyi elegendő ahhoz, hogy olvasója rájöjjön a tematizálás indítékára és le tudja vonni a szerző azzal kapcsolatos álláspontját. Ehhez járul hozzá az is, hogy az elbeszélő mindkét elbeszéléskötet felütésén egyfajta etimológiai és jelentéstani vizsgálatot tart a *flirt*, illetve a *szerelem* fogalmával kapcsolatosan, ezzel is felkészítve befogadóit, hogy a megszokottól némileg eltérő téma és stílus tárul majd elé az olvasási folyamat során:

„Ész nélkül kapkodunk az angolok szava után és mondjuk: flirt, flért, sőt flórt. [...] pedig erre is van nekünk magyar szavunk. Asszonyok egymás között ma is használják, mint ahogyan használták elzüllése előtt, a zsúrok előtt levő időkben. Kezds. Hat kis betűbe mi is beletehetjük a sejtelmet, a vágyat, az ingert és a meglepetést.”¹⁰¹ – olvashatjuk a *flirt* fogalommagyarázatát a *Flirt* című elbeszéléskötetben.

„Szerelme nincs több csak egy, szerelmei akadnak az embernek akkor is, ha nem nagyon keresi [...] vannak az életnek olyan szegény árvái, akik az édest, az egyetlenegyet sohasem láthatták és mamák körmei közt vergődnek az egész életen át.”¹⁰² – értesülhetünk a fogalmak különbségéről a *Szerelmes asszonyok* című kötetből.

Ezzel a lépéssel pedig kizárja azt a lehetőséget, hogy ezeket a szövegeket a nőemancipáció századfordulós ábrázolásaival vagy a polgári házasságot radikálisan bíráló szövegekkel legyenek azonosíthatók a felnőttkorba belépett s az új élethelyzetben a párkapcsolatokban csalódó, azoknak a mélypontjait is megtapasztaló nőket ábrázoló szövegei. „Ami asszonyi benne [írásában], az csak az erény.”¹⁰³ – olvashatjuk elismerő vélekedésként a *Flirt* című elbeszéléskötetről megjelent kritikát *A Hét* folyóiratban.

⁹⁹ L' HOMME Ilona, *A női írók helye az irodalmi diszkurzusban 1900–1945*, Doktori disszertáció, ELTE BTK, Bp., 2003, 178.

¹⁰⁰ *Uo.*, 180.

¹⁰¹ SZABÓNÉ NOGÁLL, *Flirt*, i.m., 6.

¹⁰² *Uő*, *Szerelmes asszonyok*, i.m., 7.

¹⁰³ *Flirt. Tizenkét történet Írta: Szabóné Nogáll Janka*, *A hét*, 1911/41, 363–364.

IRODALOMJEGYZÉK

Források

1. SZABÓNÉ NOGÁLL Janka, *Pipiske*, Athenaeum, Bp., 1868.
2. SZABÓNÉ NOGÁLL Janka, *Kis kocsi és más történetek*, Bp., Filléres Könyvtár, 1900.
3. SZABÓNÉ NOGÁLL Janka, *Elvira kisasszony és más elbeszélések*, Bp., Magyar Kereskedelmi Közlöny, 1903.
4. SZABÓNÉ NOGÁLL Janka, *Szerelmes asszonyok. Tizenhárom történet*, Bp., Petőfi-Társaság, 1905.
5. SZABÓNÉ NOGÁLL Janka, *A nagyobbik leány*, Bp., Singer és Wolfner, 1906.
6. SZABÓNÉ NOGÁLL Janka, *Zsófia Naplója*, Bp., Singer és Wolfner, 1910.
7. SZABÓNÉ NOGÁLL Janka, *Flirt. Tizenhét történet*, Bp., Érdekes Ujság, 1911.

Szakirodalom és egyéb szépirodalmi források

1. ABONYI Lajos, *Halálos félelmek közt*, Nefelejts, 1873/14, 152–160.
2. ALTAY Margit, *Béke a szívekben*, Bp., Pallas, 1926.
3. *A magyar nyelv értelmező szótára*, főszerk. BARCZI Géza–ORSZÁGH László, Bp., Akadémiai, 1956–1963. Internetes elérhetőség: <https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/Lexikonok-a-magyar-nyelv-ertelmezo-szotara-1BE8B/> [utoljára megnyitva: 2023.04.29]
4. *A nő és hivatása, II. Szemelvények a magyarországi nőkérdés történetéből 1866-1895*, szerk. FÁBRI Anna – BORBÍRÓ Fanni – SZARKA Eszter, Bp., Kortárs, 2006.
5. Aucun, *Nogáll Janka*, Családi Kör, 1879/34, 794–797.
6. BARTA Irén, *Mi illik?* Magyar Lányok, 1906/51, 326–328.
7. BÁRSONY István, *A kis úrfi*, Magyar Szalon, 1893–1894/2, 507–518.
8. BÁRSONY István, *Gá-gá*, Magyar Génius, 1895/ 50, 821–822.
9. BENEDEK Elek, *Zsuzsika könyve*, Bp., Athenaeum, 1910.
10. BEÖTHY Zsolt, *Az új család, A Kisfaludy-Társaság Évlapja*, XII, Bp., Athenaeum, 1877. 245–274.
11. *Boldog Emberek*, Vasárnapi Ujság 1906/25, 411.
12. CYPRIAN, *Üzenet*, Szemle, 1990/ 29, 341–343.
13. F. KOMÁROMI Gabriella, *Mostoha fejezet századunk ifjúsági prózájából: a lányregény*, Irodalomtörténet, 1985/ 67, 639–659.
14. FAYLNÉ HENTALLER Mária, *Árva Margit*, Bp., Magyar Könyvkiadó Társaság, 1905.

15. FÉNYES László, *A társadalom és a nemi kérdés*, Bp., Molnárak Lapja, 1907.
16. *Flirt. Tizenkét történet Írta: Szabóné Nogáll Janka*, A hét, 1911/41, 363–364.
17. GÖMBÖSNÉ GALAMB MARGIT, *Piroska története és egyéb elbeszélések*, Bp., Magyar Kereskedelmi Közlöny, 1910.
18. JÓSIKA Júlia, *Pályavezető. Jó tanácsok a világba lépő fiatal leányok számára*, Pest, Heckenast, 1863.
19. *Képmagyarázatok. A püünkösdi királynő*, Magyarország és a Nagyvilág, 1866/ 20, 311.
20. KERPICS Judit, „Az ifju elme jobban fölfogja”: Jósika Júlia *Pályavezető* című nőnevelési tanácsadójának megjelenése és műfaji előzményei, *Tempevölgy*, 2019/3, 65–82.
21. „...kézifékes fordulást is tud”. *Tanulmányok a legújabb magyar gyerekirodalomról*, szerk. HANSÁGI Ágnes–HERMANN Zoltán–MÉSZÁROS Márton–SZEKERES Nikoletta, Balatonfüred, Balatonfüred Városért Közalapítvány, 2018.
22. L’HOMME Ilona, *A női írók helye az irodalmi diszkurzusban 1900–1945*, Doktori disszertáció, ELTE BTK, Bp., 2003.
23. L’HOMME Ilona, *A „női írás” befogadása a 20. század első felében = Nő, tükrök, írás. Értelmezések a 20. század első felének női irodalmáról*, szerk. VARGA Virág – ZSÁVOLYA Zoltán, Bp., Ráció, 2009, 59–67.
24. LISZNYAI Kálmán, *Lírai költészet*, Szemle, 1847/21, 389–394.
25. *Magyar életrajzi lexikon 1000–1990*, szerk. KENYERES Ágnes Internetes változat: <https://mek.oszk.hu/00300/00355/html/index.html> [utoljára megnyitva: 2023.04.29]
26. *Medialitás és gyerekirodalom*, szerk. HERMANN Zoltán–LOVÁSZ Andrea–MÉSZÁROS Márton–PATAKI Viktor–VINCZE Ferenc, Bp., Károli Gáspár Református Egyetem, 2021.
27. *Mesebeszéd. A gyerek- és ifjúsági irodalom kézikönyve*, szerk. HANSÁGI Ágnes–HERMANN Zoltán–MÉSZÁROS Márton–SZEKERES Nikoletta, Bp., Fiatal Írók Szövetsége, 2017.
28. MÓRA István, *Mikor a petróleum elfogy*, Szegedi Napló, 1896/ 267, 1–2.
29. N. KÓSA Judit, *Férfiírás női tollból*, Népszabadság, 2015/ 279, 11.
30. NOGÁLL Janka, *A gondolat ruhája*, Családi Kör, 1879/ 7, 149–152.
31. SÁNDOR István, *Sokféle. XII.*, Bécs, k.n., 1808.
32. S.F., *A leánykérők. Vigjáték 2 felvonásban*, Koszorú, 1840/ 612, 49–87.
33. SOÓKY Margit, *Katyi*, Bp., Sík, 1942.

34. SZABÓNÉ NOGÁLL Janka, *A jó modor. Útmutató a modern társasélet kötelességeinek és az illem szabályainak helyes követésére*, Bp., Érdekes Könyvtár, 1903.
35. SZABÓNÉ NOGÁLL Janka, *Házi kincsek. Hasznos ismeretek tára. A háztartás, az egészség-és szépségápolás, valamint a társadalmi érintkezés köréből*, Bp., Hornyánszki Viktor Cs. és Kir. Udvari Könyvnyomdája, 1903.
36. SZÁSZ Béla, *Vén házások. (Esküvőnk hetedik évfordulóján.)*, Divat-Nefelejts, 1876/1.
37. SZÉCSI Noémi, *Lányok és asszonyok aranykönyve - Szépség, egészség, termékenység és szexualitás a 19-20. század fordulóján*, Bp., Park, 2019.
38. SZIKLAI Soma, *Elzülött élet*, Magyarország és a Nagyvilág 1881/16, 254.
39. SZINNYEI József, *Magyar írók élete és munkái, 1890–1914*. Internetes változat: <https://mek.oszk.hu/03600/03630/html/index.htm> [utoljára megnyitva: 2023.04.29]
40. P., *A magyar Leányok felolvasása*, Új Idők, 1903/1–26, 321–322, 321.
41. PFEIFFER Julie, *The "Backfisch" and Stories of Female Adolescence*, Tulsa Studies in Women's Literature, 2017/ 2, 295–321. Internetes elérhetőség: <https://www.jstor.org/stable/44785309> [utoljára megnyitva: 2023.04.29]
42. P.M., *A gazdag házasulandó, = Aurora. Hazai Almanach*, szerk., KISFALUDY Károly, Pest, Petrózai Trattner J. M. és Károlyi István Könyvnyomtató-intézete, 1829, 275–319.
43. TELESZKY Anna, *Egy egészen új leánytípus (A dolgozó nők nehéz problémájához)*, Korunk Szava, 1933/22, 371–372.
44. TÓVÖLGYI Titusz, *Az anyák bűne, Regélő. Regényfolyóirat*, 1868, 4. évf., 1. félév, 193–249.
45. TUTSEK Anna, *Judit*, Bp., Garabonciás, 1989.
46. VOZÁRI Gyula, *Vörösmarty költői nyelvéről. Leíróköltemények és genreképek = Figyelő XIX.*, szerk. ABAFI Lajos, Bp., Rudnyánszky A. Könyvnyomda, 1885, 331–333.
47. VÖRÖS Vidor, *A nőiességről*, Nők Lapja, 1871/ 3, 48–49.
48. ZSOLDOS László, *Vica regénye*, Bp., Franklin, 1912.